

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2019, 23 (1): 233-254

**Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları
-Tartışmalı Asıllar Çerçevesinde-**

*The Borders and Limitations of qiyâs in al-Juwaynî's Thought
-In the Context of Controversial Origins (aşl)-*

Mehmet Macit Sevgili

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Siirt University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law
Siirt, Turkey
macitsevgili@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-7568-7511

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Ocak / January 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Mayıs / May 2019

Cilt / Volume: 23 **Sayı / Issue:** 1 **Sayfa / Pages:** 233-254

Atıf / Cite as: Sevgili, Mehmet Macit. "Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları -Tartışmalı Asıllar Çerçevesinde- [*The Borders and Limitations of qiyâs in al-Juwaynî's Thought -In the Context of Controversial Origins (aşl)-*]. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 233-254. <https://doi.org/10.18505/cuid.519657>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

**The Borders and Limitations of qiyâs in al-Juwaynî's Thought
-In the Context of Controversial Origins (aşl)-**

Abstract: Unlike Hanafî jurists, most of the jurists maintain that *qiyâs* is permissible (*jâ'iz*) for the origins (*aşl*) in which the *qiyâs* rule is invalid, including *ruhsat* (permission); *kaffarah* (expiation) and *ḥadd* (penalties). Shāfi'î jurists, Imam al-Shāfi'î and his followers like al-Juwaynî, argue that Hanafî jurists are contradictory since they apply *qiyâs* in many cases despite their judgment that *qiyâs* is invalid, and on the contrary they defend that these are derived from the literal interpretation techniques out of *qiyâs* format. Nevertheless, Shāfi'î jurists persist that they rule on the *qiyâs* applications through Islamic jurisprudence inference methods (*istinbât*) such as Islamic juristic preference (*istiḥsân*), even beyond *qiyâs*. In his sense of search effective cause: '*illa* (ta'lil), al-Juwaynî focuses on the proper meaning/suitability (*munāsaba*). He runs the mechanism of ta'lil even in the presence of the deepest proper meaning. He customizes the formulation of the suitability (*munāsaba*)/proper meaning for the origins in which the *qiyâs*' rule is invalid. *Kaffarah* and *ḥadd* consequently expand the validity area and minimize the restricted area for *qiyâs*. Al-Juwaynî's approach agrees to his rational personality as well as the value that he appreciates for *qiyâs*. In this paper, the aim of study is to identify the borders and limitations of *qiyâs* in al-Juwaynî's thought with discussions about the disagreements between the jurists in the specified areas.

Summary: As a general principle, devoting (*ta'abbud*) is the foundation for jurisprudence for al-Imâm al-Shāfi'î and reasoning (*ta'aqqul/ta'lil*) for Abu Hanîfa. Despite this, Abu Hanîfa and Hanafî jurists consider non-*qiyâs* foundations (*ma'dul bih 'anil-qiyâs*) including the quantified ordinances (*muqaddarât/taqdîrat*) and *ruhsat* (permission) as well as *kaffarah* (expiation) and *ḥadd* (penalty) as the banned areas for the analogy (*qiyâs*) and profess that *qiyâs* cannot be applied in these areas. It may be contradictory that they state in one hand that the foundation of rulings is *ta'aqqul*, and on the other hand, bars the above-mentioned areas for *qiyâs*. On the contrary to their general approach, Shāfi'î jurists, in particular, argue that it is untrue to absolutely exclude use of analogy in those areas, which are rather open to *qiyâs*.

Al-Imâm al-Shāfi'î and one of his followers, al-Juwaynî, describe that Hanafî jurists' applications do not jibe with their principles so that they do refer the inference methods (*istinbât*) (e.g. juristic preference: *istiḥsân*), furthering *qiyâs* although they take *qiyâs* as illicit in *kaffarah* and *ḥadd*. However, Hanafî jurists defend that they are not in a contradiction, and indeed they do not apply *qiyâs* in *kaffarah* and *ḥadd* and derive their illations mostly from textual implications (*dalâlah*) that are mostly out of *qiyâs* format such as *tanqîh al-ma'nâ* (isolating '*illa*), *istidlâl*, and *dalâlah al-naşş* (inferred meaning). As understood from the relevant arguments, applying *qiyâs* in these areas is directly associated with the issue of potentiality for "the analogy in reason." The type of *qiyâs* that Hanafî jurists consider illicit in *kaffarah* and *ḥadd* is the analogical actions made for the reasons.

One of the most rationalist representatives of Shāfi'î *usûl*, al-Juwaynî pronounces that the method to determine '*illa* (cause) is fundamentally the suitability (*munāsaba*) that can be defined as "rational compatibility." In his opinion, the ratiocination (*ta'lil*) is based on this suitability. According to him, the indications of *qiyâs* will be clear or it becomes practicable even in the presence of low-level, implicit suitability. Al-Juwaynî considers that it is licit to apply the analogy for the *kaffarah* and *ḥadd* as well as the non-*qiyâs* foundations, including *ruhsat* and *muqaddarât* or *taqdîrat*, whether direct or explicit (i.e. the meaning of analogy: *qiyâs al-ma'nâ*) or indirect or implicit (i.e. the commonality of analogy: *qiyâs al-shabah*).

In this context, one of Juwaynî's concern is "the matter of inherence in textual sources such as *naşş* or the Qur'ân and the Sunna)," corresponding to the area where the judgment is based on a specific reason by *naşş*. For him, a number of reasonable meanings can be inferred in these areas when it is critiqued independent of the uttered words. But the inherence mentioned in the texts of *naşş*, indicates to avoid the use of analogy for making a judgment.

Al-Juwaynī asserts that some fractional elaborate or detailed meanings cannot be obtained for physical prayers and only a set of universal meanings can be imagined. He defines that it is permissible to compare the reasons of physical worshipping with each other when any suitable meaning is present.

He considers that for the permissibility of *qiyās* in *ruhsat*, it is adequate to find a meaning suitable for the judgment, and besides, the commonality of analogy (*qiyās al-shabah*) is applicable in the area of *muqaddarāt* or *taqdīrat*.

Nevertheless, a patient's condition is similar to that of a traveller in terms of *ruhsat* for not fasting (*ṣavm*). In al-Juwaynī's way of thinking, patients should act like travellers for *ruhsat* to shorten (*qasr*) the prayers (*ṣalāh*) due to "requiring" as a proper meaning. However, as mentioned by al-Juwaynī, there is a consensus (*'ijmā* or *ittifāq*) on the fact that a patient cannot shorten his or her prayers. Due to this impediment, it is understood that the rule of shortening their prayers (*ṣalāh*) is permissible for travellers but not for patients (*man' al-'ijmā*).

In criminal cases, the right of oath before the court is belonging to the defendant, whereas to the claimant in *kasāme*, an oath method in unidentified murders. Taking an oath from the claimant is merely inherent to the *kasāme* application. Al-Juwaynī states that this inherence is known by the principle of being inherent to each circumstance (*ihtisās bi-l hāl*), and with this aspect, *kasāme* is a closed area for *qiyās*.

According to al-Juwaynī, contracts are suitable for *qiyās* because they have conditions such as offers and agreements explicitly stating the quality and quantity, and mutual assent. He describes that these are the reasons unavailable for *qiyās* with respect to their characteristics. With this, the contracts are among the reasonable sources in one respect and the unreasonable in another respect.

Consequently, al-Juwaynī suggests that the analogy loses its functionality or validity in a limited number of the closed areas for *qiyās*, which are the static devotional judgments (*ta'abbud*) having no proper meaning, direct or indirect, or explicit or implicit; the areas where the judgment is made inherent to a specific reason by the *naṣṣ* (*ihtisās bi-l-nass*) (as in the example that sacrificing a female goat at the age of less than one year is a specific judgment for Burde b. Niyār). The point leads to the judgment is made inherent to a specific reason by the principle of *ihtisās bi-hāl*; and banned *'ijmā* issues (as in the example of *'ijmā* that it is agreed on the fact that patients cannot shorten (*qasr*) their prayers (*ṣalāh*), unlike travellers.

Al-Juwaynī sees the application of *qiyās* as licit based on the availability of suitable meaning in all areas except for the above-mentioned issues. That he minimizes the closed areas for *qiyās* and widely expands the functionality of analogy is the reflections of the value that he gives to *qiyās*.

Keywords: Islamic Law, Al-Juwaynī, *Burhān*, *Qiyās*, the Origins in which the *Qiyās* rule is invalid, *Ruhsat* (permission), *Kaffarah* (expiation), *Hadd* (penalty).

Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları -Tartışmalı Aşılarda Çerçevesinde-

Öz: Usûlcülerin çoğu; *ruḥṣat* gibi konuların da dâhil olduğu *kıyâstan* ma'dûl *aşılarda*, *keffâret*lerde ve *hadd*lerde *kıyâsın* câiz olduğu; Hanefî usûlcüler ise bunun câiz olmadığı görüşündedirler. İmâm Şâfi'î ve onu takiben Cüveynî gibi Şâfi'î usûlcüler; Hanefî usûlcülerin bu alanlarda *kıyâsı* câiz görmemelerine rağmen birçok hususta *kıyâs* uygulamalarına başvurmak suretiyle çelişkiye düştüklerini öne sürmekte; buna mukâbil Hanefî usûlcüler bunların, büyük ölçüde *kıyâs* formatı dışında kalan lafzî *delâlet* tekniklerinden elde edildiğini savunmaktadırlar. Yine de Şâfi'î usûlcüler, Hanefî usûlcülerin söz konusu *kıyâs* uygulamalarına, *-istihsân* gibi- *kıyâstan* dahi daha ileri düzeydeki birtakım *istinbât* yöntemleriyle ulaşıldığı vurgusunda ısrarcıdır. Cüveynî'nin *ta'lîl* algısının odağında *münâsib ma'na* anlayışı yer almaktadır. O, en düşük düzeyli/gizli bir *münâsib ma'nanın* varlığında dahi, *ta'lîl* mekanizmasını aktifleştirmektedir. Cüveynî, "*münâsib ma'na*" formülasyonunu, *kıyâstan* ma'dûl *aşılara*, *keffâret*lere ve

236 | Mehmet Macit Sevgili. Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları...

haddere başarılı bir şekilde uyarlamış ve neticede bu alanlarda, *kıyâsın* işlerlik/geçerlilik alanını genişletip *kıyâsa* kapalı alanları minimize etmiştir. Cüveynî'nin bu yaklaşımı, onun akılcı kişiliğiyle ve *kıyâsa* verdiği önemle uyum göstermektedir. Bu makalede, -Cüveynî'ye özel referansla- usûlcüler arasında bahsi geçen alanlar çerçevesinde meydana gelen görüş ayrılıkları tartışmalı bir şekilde irdelenip Cüveynî'ye göre *kıyâsın* sınırları ve sınırlılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Özet: Genel bir kural olarak Şâfiî'ye göre hükümlerde asolan "teabbud"; Ebû Hanîfe'ye göre ise "teakkul"/"talil"dir. Bu genel kurala rağmen Ebû Hanîfe/Hanefî usûlcüler, mukadderât/takdîrât ve ruhsatlar gibi konuları içeren kıyas dışı aşılırları (ma'dül bih 'ani'l-kıyâs); keffâretler ile haddleri kıyâsa kapalı alanlar olarak algılayıp bu alanlarda kıyâsın icrâ edilemeyeceğini ifade etmektedirler. Hanefî usûlcülerin, bir taraftan hükümlerde asolanın "teakkul" olduğunu belirtmeleri; diğer taraftan mezkûr alanları kıyâsa kapatmaları çelişki izlenimi oluşturmaktadır. Hanefî usûlcülerin yukarıdaki genel yaklaşımına mukâbil; özellikle Şâfiî usûlcüler, bahsi geçen alanlarda kıyâsın icrâsını mutlak anlamda inkar etmenin doğru olmadığı ve bu tür alanlarda kıyâs yapılabileceği ifade edilmektedir. İmâm Şâfiî ve onu takiben Cüveynî; Hanefî usûlcülerin, keffâretlerde ve haddlerde kıyâsın icrâsını câiz görmemelerine rağmen birçok kıyasa; hatta -istihsan gibi- kıyastan dahi daha ileri düzeydeki istinbat yöntemlerine başvurduklarını ve Hanefî usûlcülerin prensiplerinin ve uygulamalarının birbirini tutmadığını ifade etmektedirler. Buna mukâbil Hanefî usûlcüler, keffâretlerde ve haddlerde kıyasa başvurmadıklarını; tartışma konusu olan çıkarımlarını büyük ölçüde "tenkihu'l-menat", "istidlâl" ve "deleatu'n-nass" gibi kıyâs formatı dışında kalan lafzî delâlet tekniklerinden elde ettiklerini ve iddia edildiği gibi çelişki içerisinde olmadıklarını belirtmektedirler. Konuyla ilgili tartışmalardan anlaşılıyor ki söz konusu alanlarda kıyâsın icrası, "esbâbda kıyâs"ın imkânı meselesiyle de birebir bağlantılıdır. Hanefî usûlcülerin keffâretlerde ve haddlerde câiz görmedikleri kıyâs türü, esbâbda yapılan kıyâs faaliyetleridir.

Şâfiî usûlunun en akılcı temsilcilerinden biri olan Cüveynî, illeti tespit eden başlıca yöntemin, "aklı uygunluk" olarak tanımlanabilecek münâsebet/münâsib ma'na olduğunu söylemektedir. Ona göre talil, münâsib bir mananın varlığına bağlıdır. Münâsebet/münâsib ma'na, ma'na kıyâsında doğrudan/açık; şebah kıyâsında ise dolaylı/gizlidir ve ma'nası münâsib olan hükümlerde ilk önce ma'na kıyâsına; ma'na kıyâsı mümkün olmadığı zaman ise şebah kıyâsına başvurulur. Ona göre düşük düzeyli/gizli bir münâsebet ilişkisinin varlığında dahi, kıyâs yapmanın önü açılmakta ve kıyâs yapmak mümkün hâle gelmektedir. Cüveynî, -ister doğrudan/açık olsun (ma'na kıyâsı); ister dolaylı/gizli olsun (şebah kıyâsı)- herhangi münâsib bir mananın varlığına bağlı olarak; ruhsatların ve "muqadderât"/"takdîrât"ın da dâhil olduğu kıyâs dışı aşılarda, keffâretlerde ve haddlerde kıyâsın icrâsının câiz olduğunu düşünür.

Cüveynî'nin münâsib ma'na merkezli kıyâs formülasyonunu uyarladığı alanlardan biri, "diyetin âkileye yükletilmesi" konusudur. Ona göre diyetin âkileye yükletilmesi, "tazmînin suç fâiline özgü olması" kâidesinden istisnâ edilmiştir. Bazı usûlcülerden farklı olarak Cüveynî, diyet cezasının suç fâili olmayan 'âkileye yükletilmesinin manasının makûl olmadığını düşünür. Yine de ona göre diyetin 'âkileye yükletilmesinin, kıyâsa açık yönleri bulunmaktadır. Nitekim ona göre akileye yükletilmesi konusunda az olan diyet (erş), çok olan diyete şebah yoluyla kıyas edilebilmektedir.

Cüveynî'nin bu bağlamda ele aldığı konulardan biri, "nass ile "ihtisâr"/"ihtisâs"dır. "Nass ile "ihtisâr"/"ihtisâs"; hükmün, nass tarafından muayyen/belirli bir asla özgü kılındığı alana karşılık gelmektedir. Cüveynî'ye göre ihtisâr/ihtisâs (özgünlük) ifade eden lafızdan bağımsız olarak ele alındığında, söz konusu alanlarda birtakım makûl manalar bulunabilmektedir. Ne var ki nassın lafzının ifade ettiği "özgünlük", hükmün kıyâsa kapatılmasına sebebiyet vermiştir.

Cüveynî'ye göre bedenî ibâdetlerde cüzi mufassal/ayrıntılı manalar elde edilememekte; sadece bir takım küllî/genel manalar tahayyül edilebilmektedir. Cüveynî, münâsib herhangi bir mananın varlığında, bedenî ibâdetlere karşılık gelen asılların birbirine kıyâs edilmesinin câiz olduğunu düşünür.

Cüveynî'ye göre ruḥşatlarda kıyâsın cevâzı için, hükme münâsib bir mananın bulunması yerlidir. Keza ona göre "muḳadderât"/"taḳdîrât" alanında "şebah kıyâsı" geçerli olabilmektedir.

Diğer taraftan "hasta", "oruç tutmama ruḥşatı" açısından "yolcu" gibidir. Cüveynî'ye göre "ihtiyâç duyma" şeklindeki makûl manadan ötürü hastanın, namazları kısaltabilme (kaşr) ruḥşatında da yolcu gibi olması gerekirdi. Ne var ki Cüveynî'nin aktardığı üzere hastanın, namazları kısaltamayacağı üzerinde icmâ' (ittifâk) bulunmaktadır. Söz konusu icmâ' engelinden ötürü, "namazlarını kısaltma hükmü"nın "yolcu"ya özgü olduğu; "hasta" için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır (men'ul-icmâ').

Cinâi davalarda yemin etme hakkı davalıya; kasamede ise davacıya aittir. Yemin etme hakkının davacıya ait olması, kasâmeye özgüdür. Cüveynî'ye göre bu özgülük (ihtişâs), "hikâye-i ḥâl karfinesi/ihtişâs bi ḥâl" sâyesinde bilinmektedir ve bu yönüyle kasâme, kıyâsa kapalı bir alan teşkil etmektedir.

Cüveynî'ye göre akitler akitler, bir akitte bulunması gereken îcâb-kabûl, vasfı ve miktarı bilinen bir bedeli ('ivaz) kapsamı ve karşılıklı rıza gibi şartları hâiz olduğundan ötürü kıyâsa elverişlidir. Ona göre bu akitler, husûsiyetleri açısından ise kıyâsa kapalı asıllardır. Bu bakımdan söz konusu akitler de bir yönüyle makûl; bir yönüyle de ğayr-ı makûl asıllardandır.

Netice olarak Cüveynî'ye göre kıyâsın işlerliğini/geçerliliğini yitirdiği kıyâsa kapalı alanlar sınırlıdır. Bunlar, doğrudan veya dolaylı, açık veya gizli hiçbir münâsib mananın söz konusu olmadığı statik teabbudî hükümler; -bir yaşını doldurmamış dişi oğlağın kurban edilebilmesinin Burde b. Niyâr'a özgü kılınması örneğinde olduğu gibi- hükmün, nass tarafından muayyen bir asla özgü kılındığı (ihtişâs/ihtişâr bi'n-naşş) yerler; -kasâme örneğinde olduğu gibi- hükmün, "hikâye-i ḥâl karfinesi" tarafından muayyen bir asla özgü kılındığı yerler (ihtişâs bi'l-ḥâl) ve yolcunun aksine hastanın, namazlarını kısaltamayacağı (kasr) üzerinde akd edilmiş olan icmâ' örneğinde olduğu gibi men'ul-icmâ' dır.

Cüveynî, yukarıdaki konular dışındaki bütün alanlarda/yerlerde, münâsib mananın varlığına bağlı olarak kıyâsın icrasını câiz görür. Onun, kıyâsın işlerlik alanını bu denli genişletip kıyâsa kapalı alanları minimize etmesi, kıyâsa verdiği önemin ve akılcı kişiliğinin bir yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, Cüveynî, *Burhân*, *kiyâs*, *kiyâstan* ma'dûl *aşıl*, *ruḥşat*, *keffâret*, *ḥadd*.

GİRİŞ

Genel bir kural olarak Şâfi'î'ye (ö. 204/820) göre hükümlerde aslolan "teabbud"; Ebû Ḥanîfe'ye (ö. 150-767) göre ise "teakkul"/"talil"dir.¹ Bu genel kurala rağmen Ebû Ḥanîfe/Ḥanefî usûlcüler,² *muḳadderât/taḳdîrât* ve *ruḥşat*lar gibi konuları içeren *kiyâstan* ma'dûl/*kiyâs* dışı *aşıl*ları (*ma'dûl bih 'ani'l-kiyâs/ḥâric 'ani'l-kiyâs*)³ ve *keffâret*ler ile

¹ Ebu'l-Menâkıb Şihâbuddîn Maḥmûd b. Aḥmed ez-Zencânî, *Tahrîcu'l-furû' 'ale'l-uşûl*, thk: Muḥammed Edîb eş-Şâlih (Riyâd: Mektebetu'l-'ubeykân, 2006), 49.

² Bazı usûl kitaplarında "Ebû Ḥanîfe"; bazılarında ise "aşḥâbu Ebî Ḥanîfe" tabiri geçmektedir. Meselâ bk. Faḥruddîn Muḥammed b. 'Umer b. el-Ḥuseyn er-Râzî, *el-Maḥşûl fî 'ilm uşûli'l-fîkh*, thk: Tâhâ Câbir el-'Ulvânî (Kâhire: Dâru's-selâm, 2011), 3: 1362. *Burhân* nüshalarında her iki tabiri de görmek mümkündür. Ancak sonraki zamirlerin çoğul kipinde olması, "aşḥâbu Ebî Ḥanîfe" şeklindeki nüshanın daha doğru olduğunu göstermektedir. Zamirler için bk. İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'âlî 'Abdülmelik b. 'Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fîkh*, thk: Şalâh b. Muḥammed b. 'Uveyḍa (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997), 2: 68-70. Biz bu çalışmada, hem Ebû Ḥanîfe hem de kendisine tabi olan usûlcülerini/hukûkçuları karşılayacak şekilde "Ḥanefî usûlcüler" tabirini kullanacağız.

³ Usûlcülere göre *asıllar*, "*kiyâstan* ma'dûl olan *asıllar*" ve "*kiyâstan* ma'dûl olmayan *asıllar*" şeklinde ikiye ayrılmaktadır. "*Kiyâstan* ma'dûl *asıllar*", usûl kitaplarında "ma'dûl bih 'ani'l-kiyâs" veya "ḥâric 'ani'l-kiyâs" başlıklarıyla anılmaktadır. Bk. Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-Ğazâlî eṭ-Ṭûsî, *el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk: Muḥammed Suleymân el-Eşkar (Dimesşk: Muesse-setu'r-risâle, 2012), 2: 338; 'Alî b. İsmâ'îl el-Ebyârî, *et-Taḥkîk ve'l-beyân fî şerḥil-Burhân fî uşûli'l-*

238 | Mehmet Macit Sevgili. Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları...

hadderi, kıyâsa kapalı alanlar (*mâ lâ yecri'l-kıyâs fih*)⁴ olarak algılayıp *fer'in*, bu alandaki bir *aşla kıyâs* edilemeyeceğini düşünmektedirler.⁵ Hanefî usûlcülerin, bir taraftan hükümlerde aslolanın "te'akkül" olduğunu belirtmeleri; diğer taraftan mezkûr alanları *kıyâsa* kapatmaları çelişki izlenimi oluşturmaktadır. Bu durum, Hanefî *kıyâs* metoduna yönelik bir takım sorgu ve soruşturmalara kapı aralamıştır. İmâmu'l-Ĥaremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Hanefî usûlcülerin yukarıdaki görüşünün tutarsızlığına dâir Şâfi'î'den bazı cevaplar nakletmiş ve kendisi de bunlarla ilgili birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Cüveynî'nin naklettiği üzere Şâfi'î bu cevaplarıyla, -iddia edilenin aksine- Hanefî usûlcülerin yukarıdaki *aşılarda kıyâsa* başvurduklarını; hatta *istihsân* gibi yöntemlerle *kıyâsın* dahi ötesinde çıkarsamalarda bulduklarını ispatlamaya çalışır.⁶ Buna mukâbil Cüveynî'nin *Burhân*⁷ adlı eserini şerh eden Ebyârî (ö. 616/1219), söz konusu çelişkilerin varlığını reddeder. Ebyârî'ye göre Hanefî usûlcülerin birçok yaklaşımı tutarlılık arz etmektedir.⁸

Hanefî usûlcülerin yukarıdaki genel yaklaşımına mukâbil; bahsi geçen alanlarda *kıyâsın* icrâsını mutlak anlamda inkâr etmenin doğru olmadığı ve konunun ayrıntılarının tetkik edilmesi gerektiği ifâde edilmektedir.⁹ Bilhassa Şâfi'î'den ve Şâfi'î usûlcülerden, bu tür alanlara *kıyâs* yapılabileceği yönünde vurgulara ve açıklamalara dikkat çekilmektedir.¹⁰ Zira

fikh, thk: 'Alî b. 'Abdurrahmân Bessâm el-Cezâirî (Kuveyt: Dâru'd-diyâ, 2011), 3: 445. Burada "muqadderât/taqdîrât", "nisâplar", "rekât sayıları" gibi *kıyâsın* kapsamına hiç girmeyen *asıl*lar da bulunmaktadır. Bu nedenle bu tür *asıl*lar için "hâric 'ani'l-kıyâs" tabirinin kullanılması mecâzidir. Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 241; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 450.

⁴ Sebepelerde *kıyâs* (*kıyâs fi'l-esbâb*), şartlarda *kıyâs* (*kıyâs fi's-şurûṭ*), mânilerde *kıyâs* (*kıyâs fi'l-mevânî*), lügatta *kıyâs* (*kıyâs fi'l-lugât*), akli meselelerde *kıyâs* (*kıyâs fi'l-akliyyât*), bedellerde *kıyâs* (*kıyâs fi'l-ebdâl*) ve tazirlerde *kıyâs* (*kıyâs fi't-tazîrât*) gibi konular da *kıyâsa* kapalı alanlar içerisinde mutâlâa edilmektedir. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Fayşal Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kıyâs dirâse teşîliyye fikhîyye*, (Doktora Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2016-17), 171-392; Muhammed Naşşâr el-Ĥarîrî, *Mâ lâ yecri'l-kıyâs fih*, (Yüksek Lisans Tezi, Kâhire Üniversitesi, 2000), 215-262.

⁵ Ebû Ĥanîfe'nin ve Hanefî usûlcülerin konuyla ilgili bazı görüşleri için bk. Ebû Bekr Aĥmed b. 'Alî el-Ceşşâs er-Râzî, *Uşûlu'l-Ceşşâs (el-Fuşûl fi'l-uşûl)*, thk: Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2010), 2: 266-268. Ayrıca bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Seyfüddîn Ebu'l-Ĥasen 'Alî b. Ebî 'Alî b. Muhammed el-Âmidî, el-*İhkâm fi uşûli'l-aĥkâm* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 2010), 2: 290-291; Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1361-1364. Bâcî, Hanefî usûlcülerin bir kısmının bu görüşte olduğunu söylemektedir. Bk. Ebu'l-Velîd el-Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fi aĥkâmî'l-uşûl*, thk: 'Abdulmecîd Turkı (Tûnus: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2008), 2: 629. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Bedruddîn Muhammed ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhîṭ fi uşûli'l-fikh*, thk: Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2007), 4: 47-57.

⁶ Bk. İmâmu'l-Ĥaremeyn el-Cüveynî, *et-Telḥîṣ fi uşûli'l-fikh*, thk: Muhammed Ĥasen İsmâ'îl (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003), 487; a. mlf., *Burhân*, 2: 68-70. Söz konusu nakil için ayrıca bk. Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1361-1364; Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdulcebbar es-Sem'ânî, *Ĥavâṭi'u'l-edille fi'l-uşûl*, thk: Muhammed Ĥasen İsmâ'îl eş-Şâfi'î (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1997), 2: 107-112. Hanefî usûlcülerin çelişkileri hakkında geniş bilgi için bk. Sem'ânî, *Ĥavâṭi'*, 2: 107-112.

⁷ *Burhân* hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Macit Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyâs Anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016), 6-9.

⁸ Geniş bilgi için bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 393-428. Meselâ Hanefî usûlcüler, kahkahanın namazı bozmasının *kıyâstan* ma'dûl olduğunu düşünürler. Zira diğer *hades*lerin aksine kahkahanın namazı bozması, sadece namazda geçerlidir. Bk. Ceşşâs, *Uşûlu'l-Ceşşâs (Fuşûl fi'l-Uşûl)*, 2: 274-275; Cüveynî, *Burhân*, 2: 69; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 421. Binâen aleyh; Cüveynî'nin aktardığı kadarıyla Şâfi'î, Hanefî usûlcülerin kahkahanın namazı bozmasını bir yandan rükûlu-secdeli namazlara tahsis ettiklerini ve cenâze namazını devre dışı bıraktıklarını; buna mukâbil, farz namazı bağlamında olmasına rağmen söz konusu hükmü, nâfile namazına da uyarladıklarını ifâde eder ve bu tür analizleri/çıkarsamaları tutarsız bulur. Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 69. *Burhân* şârihi Ebyârî ise, söz konusu analizi/çıkarsamayı isâbetli bulur. Ona göre nâfile namazı, birçok açıdan farz namazı gibidir. Cenâze namazı ise farklı bir yapıya sahiptir. Ebyârî'nin konuyla ilgili düşünceleri için bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 421-422.

⁹ Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 338; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 445.

¹⁰ Söz konusu vurgulara ve açıklamalara örnek olarak bk. Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1361-1362; Zerkeşî, *Bahr*, 4: 84-85. Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerin çoğu da bu hususta Şâfi'î gibi düşünür. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Bâcî, *İhkâm*, 2: 628; Âmidî, *İhkâm*, 2: 290. Konuya dâir görüş ayrılıkları, bazılarında göre İmâm

Hanefî usûlcülerin aksine Şâfi'î'ye ve Şâfi'î usûlcülere göre, *ta'lim* mümkün olan bütün şer'î hükümlerde *kiyās* câiz olabilmektedir.¹¹

Şâfi'î usûlünün en akılcı temsilcilerinden biri olan Cüveynî, *illeti* tespit eden başlıca yöntemin, "aklı uygunluk" olarak betimlenebilecek *münâsebet/münâsib ma'na* olduğunu düşünmektedir. Ona göre *münâsebet/münâsib ma'na*, *ma'na kiyâs*ında doğrudan/açık; *sebeh kiyâs*ında ise dolaylı/gizlidir ve *ma'nası münâsib* olan hükümlerde evvelâ *ma'na kiyâs*ma; *ma'na kiyâs*ı mümkün olmadığı zaman ise *sebeh kiyâs*ma başvurulur.¹² Bu çalışmada, Cüveynî'nin *münâsib ma'na* merkezli *kiyâs* formülasyonu, *kiyâs*a kapalı alanlara tekâbülden *kiyâstan* ma'dûl *aşıl*lar üzerinde örneklendirilmeye ve böylece Cüveynî'ye göre *kiyâs*ın sınırları ile sınırlılıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken Hanefî usûlcülerin, İmâm Şâfi'î ve Ebyârî gibi usûlcülerin görüşlerine de yeri geldiğinde mukâyeseli bir şekilde değinilecektir.

Makalemizin temel kaynakları, Arapça birtakım çalışmalar¹³ ile fikh usûlü kitaplarının ilgili bölümleridir. Yaptığımız taramalar neticesinde, konumuz özelinde Türkçe akademik bir çalışma tespit edemedik. Bu bakımdan makalemizin, konuya dâir yapılacak Türkçe çalışmalara bir başlangıç olmasını ümit ediyoruz.

1. KİYÂSTAN MA'DÛL AŞILAR (MA'DÛL BİH' ANİ'L-KİYÂS/ĤÂRİC' ANİ'L-KİYÂS)

Belli bir zemine oturtmak adına *kiyâstan ma'dûl aşıl*arı, -Cüveynî'de izlerine rastlanılsa bile-¹⁴ büyük oranda Gazâlî tarafından sistematize edilen şu dört kategori altında ele almaya çalışacağız:¹⁵ (1.1.) Genel ('*amm*) bir kâideden istisnâ edilen ve *manası makûl* olan *aşıl*lar (1.2.) Genel ('*amm*) bir kâideden istisnâ edilen ve *manası makûl* olmayan *aşıl*lar (1.3.) Müstakil bir kâide olma özelliği taşıyan ve *manası makûl* olmayan *aşıl*lar (1.4.) Müstakil bir kâide olma özelliği taşıyan ve *manası makûl* olan; ancak benzeri bulunmayan ('*adîmetu'n-nazîr*) *aşıl*lar.

Şâfi'î ile Ebû Hanîfe ve Hanefî usûlcüler; bazılarında ise Hanefî usûlcüler ile diğer usûlcüler arasında cereyân etmektedir. Bk. 'Umer Mevlûd 'Abdulhamîd, *Hucciyetu'l-kiyâs fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî* (Bingâzî: Câmî'atu Kâryûnus, 1988), 402. Bu *aşıl*larla ilgili *kiyâs* örnekleri için bk. Hişâm Kureyse, *el-İstidlâl ve eseruh fi'l-Ĥilâfî'l-fikhi* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005), 231-243.

¹¹ Bk. Zencânî, *Taĥrîc*, 125.

¹² Cüveynî, *Burhân*, 2: 66, 216. Cüveynî, *ma'na kiyâs*ı ve *sebeh kiyâs*ının yanında, *delâle(t) kiyâs*ını müstakil bir *kiyâs* çeşidi olarak görüp görmeme konusunda ikilemler yaşamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Sevgili, *Cüveynî'nin Kiyâs Anlayışı*, 92-93.

¹³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Nâdiye Muhammed Şerîf el-'Umerî, *el-Kiyâs fi't-teşrî'i'l-İslâmî: dirâse usûliyye fi beyân mekânatih ve eserih fi'l-cevâhibi't-taḥbîkiyye* (Cize: Hicr li't-Ṭıba'a ve'n-neşr, 1987); Muhammed Maĥmûd Muhammed Fergâlî, *Buĥûs fi'l-kiyâs* (Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-câmi', 1983); 'İsâ Mennûn, *Nibrâsu'l-uĥûl fi taḥkîki'l-kiyâs 'inde 'ulemâi'l-uşûl* (Kâhire: Maḥba'atu't-tedâmuni'l-eĥvâ, 1345/1929); 'Umer Mevlûd 'Abdulhamîd, *Hucciyetu'l-kiyâs fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî* (Bingâzî: Câmî'atu Kâryûnus, 1988); 'Abdulkerîm b. 'Alî b. Muhammed en-Nemle, *er-Ruĥaṣu's-şer'iyye ve isbâtuhâ bi'l-kiyâs* (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1990); a.mlf., *İsbâtü'l-uĥûbât fi'l-kiyâs* (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1990); Muhammed Manzûr İlâhî, *Kiyâs fi'l-'ibâdât ĥukmuĥ ve eseruh* (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 2004); Muhammed Naşşâr el-Ĥarîti, *Mâ lâ yecrî'l-kiyâs fih*, (Yüksek Lisans Tezi, Kâhire Üniversitesi, 2000); Fayşal Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kiyâs dirâse teşliyye fiĥhiyye*, (Doktora Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2016-17); Beyân Maĥmûd Sa'de, "el-Kiyâs fi'l-ĥudûd dirâse nazariyye taḥbîkiyye", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 129-156; Raĥîl Muhammed Garâibe, "Cereyânu'l-kiyâs fi'l-ĥudûd ve'l-keffârât ve eseruh fi'l-furû'u'l-fikhiyye", *Mecelletu'z-Zerĥâ li'l-Buĥûs ve'd-dirâsât* 7/1 (2005): 25-42.

¹⁴ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 66-78, 106-110.

¹⁵ Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 338-342.

1.1. Genel ('Amm) Bir Kâideden İstisnâ Edilen ve Manası Makûl Olan Asıllar

Genel yaklaşımlarından anlaşıldığı kadarıyla Cüveynî, böyle bir kategorinin varlığına imkân tanımamaktadır.¹⁶ Zira Cüveynî'nin düşüncesine göre müstesnâ, *nakz* olarak vârid olmaz; yani istisnâ edildiği *asın* (*mustesnâ minh*) *hükümünün illetini nakz* etmez.¹⁷ Ona göre bunun için de müstesnânın *manasının makûl* olmaması (*ğayr-ı ma'kûl*) gerekir; *manası makûl* olan bir *asıl*, müstesnâ konumunda olamaz.¹⁸ Cüveynî'nin bu yaklaşımı müstesnânın, tabiatı gereği genel-geçer hükümlerin manasal/kaplımsal bağlantılarından kopuk, şahsına munhasır ve bağımsız bir yapıda olduğu düşüncesine dayalı olmalıdır.

Buna mukâbil *Burhân* şârihi Ebyârî, Cüveynî'nin bu minvâldeki düşüncelerine katılmaz. Ona göre usûlcülerin tümü, müstesnâyı, *manası makûl* ve *makûl olmayan* şeklinde ikiye ayırmış ve hiçbir usûlcü, Cüveynî'nin yaklaşımına paralel olarak müstesnânın *manasının, makûl* olmaması gerektiği şeklinde bir zorunluluktan bahsetmemiştir.¹⁹

Cüveynî'nin, "genel bir kâideden istisnâ edilen ve *manası makûl* olan *asıllar*" şeklindeki kategorinin varlığını kabul etmeyişinden ötürü biz de çalışmamızı, diğer üç kategori çerçevesinde ele alacağız.

1.2. Genel ('Amm) Bir Kâideden İstisnâ Edilen ve Manası Makûl Olmayan Asıllar

Cüveynî, bu kategoride "*Nassın ihtisârı/ihtisâsı*", "*Diyeğin 'âkuleye yükletilmesi*", "*muşarrât*" gibi konular üzerinde durur.

1.2.1. "Nass ile "İhtisâr"/"İhtisâs"

Bu konu, *hükümün nass* tarafından muayyen bir *asla* özgü kılındığı alana karşılık gelmektedir. Cüveynî, *nass* ile "ihtisâr"a/"ihtisâs"a örnek olarak şu âyeti ve sonraki iki hadisi zikreder:²⁰

- "Ayrıca diğer müminlere değil de sana has olmak üzere, mehirsiz olarak kendini Peygamber'e bağışlayan, Peygamber'in de kendisini nikâhlamak istediği bir mümin kadını da [sana helâl kıldık]." (el-Ahzâb 33/50).
- "Allah, Mekke'yi haram kıldı. Orası, ne benden önce ne de benden sonra hiç kimseye helal olmadı. Orada [mukâtele], bana ancak gündüzün bir vaktinde helâl kılındı..."²¹
- "...Evet [onu kes]; ancak senden sonra hiç kimseye geçerli olmayacaktır."²²

Zerkeşî'nin (ö 794/1392) aktardığı üzere Kiyâ el-Herrâsî'ye (ö. 504/1110) göre "ihtisâs", "ayn"ın, "mekân"ın ve "hâl" in "ihtisâs"ı olmak üzere üçe kısma ayrılır. İlkiyâ, "ayn"ın "ihtisâs"ına yukarıdaki âyeti; "mekân"ın "ihtisâs"ına, yukarıda geçen iki hadisten ilkinin; "hâl" in "ihtisâs"ına da "muztarrın murdar et yiyebilmesini" örnek olarak gösterir.²³

Cüveynî'ye göre *hükümün, nass* tarafından muayyen bir *asla* özgü kılındığı alanlarda *nass* olmasaydı, *talil* mümkün olabilecekti.²⁴ Onun bu düşüncesine, "özümlük" (*ihtisâr/ihtisâs*) ifade eden lafızdan bağımsız olarak ele alındığında, söz konusu alanlarda birtakım *makûl manaların* bulunabileceği; *hükümün kiyâsa* kapalı olmasının sebebinin, *nassın* lafzının ifade ettiği "özümlük" olduğu anlamına gelmektedir. *Burhân* şârihi Ebyârî, Cüveynî'nin bu düşüncesini biraz daha açmaktadır/açıklamaktadır. Nitekim Ebyârî'ye göre *nass* ile *ih-tisân/ihtisâsı, ma'kûl*

¹⁶ Cüveynî, *Burhân*, 2: 107.

¹⁷ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 675.

¹⁸ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 674.

¹⁹ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 673-674. Konuyu somutlaştırmak adına Ebyârî, müstesnâ konumunda olup manası makûl birtakım örnekler vermektedir. Bu örnekler için bk. a.mlf., *Tahkîk*, 3: 674.

²⁰ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

²¹ Buḥârî, "Luḳāṭa", 7; Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned* (Dimeşk: Muessesetu'r-risâle, 2001), 12: 183.

²² Buḥârî, "Eḏâḥî", 1; Muslim, "Eḏâḥî", 7. Bu hadis, bir yaşını doldurmamış dişi bir oğlağı ('*anâk*) kurbân olarak kesmek isteyen Burde b. Niyâr hakkında vârid olmuştur. Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

²³ Bk. Zerkeşî, *Bahr*, 4: 88.

²⁴ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

ve *ğayr-ı ma'kûl* şeklinde taksîm etmek mümkündür. Buna göre, bir yaşını doldurmamış dişi oğlağın (*'anâk*), kurban edilebilmesinin Burde b. Niyâr'a özgü olmasının *manası makûldur*; çünkü Burde b. Niyâr'ın maddî durumu, başka bir hayvanı kurban olarak kesmeye elverişli değildi. Ne var ki söz konusu hadiste "özgünlük" ifâde eden bir lafzın varlığından ötürü başka biri, mezkûr *hükümde* Burde b. Niyâr'a *kıyâs (ilhâk)* edilememektedir.²⁵ Ebyârî'ye göre tek başına şâhitliğin kabul edilmesinin Huzeyme'ye özgü olmasının *manası* ise *ğayr-ı makûldur*.²⁶

Bu yaklaşıma ek olarak Gazâlî, *nass* ile "ihtisâr"ı/"ihtisâs"ı; *hükümün, asla* özgü oluşunun katî olduğu *nass (ma'lûm)* ve *hükümün, asla* özgü oluşunun zannî olduğu *nass (maznûn)* şeklinde ikiye ayırır.²⁷ Yukarıda geçen hadisler, *hükümün, asla* özgü oluşunun katî olduğu *nass*-lara karşılık gelmektedir.²⁸ Gazâlî, *hükümün, asla* özgü oluşunun zannî olduğu *nass*lara ise şu hadisleri örnek olarak zikreder:²⁹

- [İhrâmdayken (*muhrim*) bineğinden düşüp ölen şahıs hakkında:] ...Onun başını örtmeyiniz ve kendisine koku sürmeyiniz; zira o, kıyâmet gününde telbiye getirerek (*mulebbi*) diriltilecektir.³⁰
- [Uhud şehitleri hakkında:] Onları, yaraları ve kanlarıyla gömünüz....³¹

Yukarıdaki iki hadiste, *hükümün asla* özgü olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Bazı hukukçular, bu hadislerdeki *hükümlerin asla* özgü olduğunu belirtirler.³² Bu hukukçular, söz konusu *hükümlerin*, hadisin "sebeb-i vürûdu"nda bulunan asıl kişiye/kişilere özgü olduğunu düşünürler. Buna mukâbil bazı hukukçular, bu hadislerdeki *hükümlerin asla* özgü olmadığını belirtirler.³³ Bu hukukçular, söz konusu *hükümlerin*, hadisin "sebeb-i vürûdu"nda bulunan asıl kişiye/kişilere özgü olmadığını; bilakis *kıyâs* yoluyla, ihrâmda ölen (*muhrim*) ve savaşta ölen (*şehîd*) herkesi kapsadığını düşünürler. İmâm Mâlik (ö. 179/795) ise "muhrim" hadisinde özgü olduğu; "şehit" hadisinde ise *kıyâsı* tercih eder.³⁴ Şu hâlde İmâm Mâlik'e göre ilk hadisin *hükümü*, sadece "sebeb-i vürûd"da bulunan *muhrim* için geçerli olmakta iken; ikinci hadisin *hükümü*, savaşta ölen bütün şehitler için geçerli olmaktadır.

Gazâlî'nin, *hükümün, asla* özgü oluşunun zannî olduğu *nass*lara örnek olarak zikrettiği bir diğer hadis de şudur:

- [Ramazan'da hanımıyla cinsel ilişkiye giren bir adama gerekli olan *keffâret* hakkında:] ...Bunu, ailene sadaka olarak ver...³⁵

Gazâlî, "Şâhib u't-Taqrîb"³⁶ şeklinde andığı hukukçunun, acziyet ve azgınlık (*şebek*) sebebiyle Ramazan orucunu tutamayan başka kişilerin de, kendilerine *keffâret* gerekmemesi konusunda ilgili adama *kıyâs* edilebileceği görüşünde olduğunu belirtir.³⁷ Bu görüş, mezkûr *hükümün, asla* özgü olmadığı düşüncesine dayanmaktadır. Ancak böyle bir *kıyâs*, Kurân *nassı* ile ifâsı vâcib kılınan *zihâr* gibi *keffâretlere* de uyarlanabileceği ve konuyla ilgili kâidelerle çelişeceği endişesiyle reddedilmiştir.³⁸ Nitekim hukukçuların çoğu, söz konusu *hükümün asla*

²⁵ Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 446.

²⁶ Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 446.

²⁷ Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339.

²⁸ Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 446.

²⁹ Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339.

³⁰ Buğârî, "Cezâu's-Şayd", 20; İbn Mâce, "Menâsik", 88.

³¹ Buğârî, "Cenâiz", 73; Aḥmed b. Ḥanbel, *Musned*, 39: 64.

³² Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339.

³³ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 447.

³⁴ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 447.

³⁵ Ebû Dâvûd, "Şavm", 37; Nesâî, "Şavm", 28.

³⁶ Bu hukukçu, "*et-Taqrîb ve'l-irşâd*" adlı eserinin müellifi Bâkıllânî olmalıdır.

³⁷ Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339.

³⁸ Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339-340. Ayrıca bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 447-448.

özgü olduğunu belirtirler.³⁹ Bu durumda "kendisine *keffâret* gerekmemesi" hükmü, sadece hadisin sebep-i vürûdunda bulunan "malum bedevî" için geçerli olmaktadır.

1.2.2. Diyetin 'Âkıleye Yükletilmesi

*Diyet*⁴⁰ 'Âkıleye⁴¹ yükletilmesi, "tazmînin suç fâiline özgü olması" kâidesinden istisnâ edilmiştir.⁴² *Burhân* şârihi Ebyârî gibi bazı usûlcüler, *diyetin* 'Âkıleye yükletilmesinin *manası*-nın, "yardımlaşma" gibi *makûl* bir *manaya* dayandığını düşünmektedirler. Ebyârî'ye göre *diyetin* 'Âkıleye yükletilmesinin *manasının makûl* olmasının delillerinden biri, bunun varlığı üzerinde Câhiliyye döneminde dahi ittifâk edilmiş olmasıdır.⁴³

Bu usûlcülerin yaklaşımına mukâbil Cüveynî, *diyet* cezasının suç fâili olmayan 'Âkıleye yükletilmesinin *manasının makûl* olmadığını düşünür.⁴⁴ Ona göre bu *mana makûl* olsaydı, telef olan malın telâfisinin de 'Âkıleye yükletilmesi gerekecekti. Nitekim malın telef olması, "kasıt" unsuru olmadan (*sibhu'l-'amd* veya *hatâen*) vukû bulan adam öldürmelerden (*katl*) daha yaygındır.⁴⁵ Bunun yanısıra Cüveynî, zengin bile olsa kâtilin *diyetinin*, 'Âkıleye yükletildiğini ve bunun İslâm hükûkündeki "yardımlaşmanın vücûbu" ilkesiyle çeliştiğini ifade etmektedir. Zira "yardımlaşma", *nafakada* olduğu gibi, kişinin maddî açıdan yetersiz olması durumunda vâcib olmaktadır.⁴⁶

Buna rağmen Cüveynî, "*diyetin* 'Âkıleye yükletilmesi" konusunu, mutlak anlamda *kıyâsa* kapalı bir alan olarak telakki etmemektedir. Nitekim o, 'Âkıleye yükletilmesi konusunda az olan *diyetin* (*erş*), çok olan *diyete şebah* yoluyla *kıyâs* edilebileceğini belirtir.⁴⁷ Zira ona göre şu iki dayanak, 'Âkıleye yükletilecek olan *diyette* niceliksel bir kısıtlamaya gitmenin doğru olmadığını gösterir: (1) *Diyetin* 'Âkıleye yükletilmesi, suç fâilinin/kâtilin maddî imkânsızlığına bağlı değildir. (2) *Diyet* ödemeyi yüklenen her bir vârise, son derece cüzî bir meblağa tekâbul etse bile, birer hisse öngörülmüştür.⁴⁸ Cüveynî'nin düşüncesine göre bu iki dayanak, az olan *diyetin* (*erş*) de 'Âkıleye yükletilebileceğine işaret etmekte ve bu *hükme şebah kıyâsı* ile ulaşılmaktadır. Öyleyse Cüveynî'ye göre *diyetin* 'Âkıleye yükletilmesi meselesi, *kıyâsa* açık husûsiyetlerden yoksun değildir.

³⁹ Bk. Gazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 339. Ayrıca bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 447.

⁴⁰ *Diyet* İslâm hükûkünde kasıt unsuru bulunmayan bir "öldürme" veya "yaralama" hadisesinde, ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya parayı ifade eder. Bk. Hamza Aktan, "Âkile", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 248; Ali Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9: 473.

⁴¹ "Âkile, kasıtsız olarak işlenen cinâyet diyetini veya *gurre* denilen mâli tazminâtı yüklenip ödeyen asabe, aşiret, divan üyeleri, meslek kuruluşları vb.dir. Her birine *âkil*, tümüne ise *âkile* denir." Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 10.

⁴² Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 107, 109.

⁴³ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 676-677.

⁴⁴ Âmidî gibi usûlcüler de böyle düşünür. Bk. Âmidî, *İhkâm*, 2: 294.

⁴⁵ Cüveynî, *Burhân*, 2: 107.

⁴⁶ Cüveynî, *Burhân*, 2: 107.

⁴⁷ Cüveynî'nin bu konuda da İmâm Şâfi'î gibi düşündüğü görülmektedir. Şâfi'î'nin hataen işlenen suçlarda az olan *diyetin* de 'Âkıleye yükletileceğine dair düşünceleri için bk. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *el-Umm*, thk: Muhammed Zuhrî en-Neccâr (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1990), 7: 325-327. İmâm Mâlik ve Ebû Hanîfe ise *diyetin* 'Âkıleye yükletilmesinin "cezanın şahsiliği" ilkesine aykırı olduğundan yola çıkarak söz konusu *kıyâsa* karşı çıkmakta ve az olan *diyet* (*erş*) çok olan *diyet* hükümünde mütalaa etmemektedirler. Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî usûlcülerin görüşleri için bk. Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *el-Mebsûât* (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1989), 27: 127-128. İmâm Mâlik'in görüşü içinse bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 4: 393. Ebû Hanîfe ve Medine ehlinin konuya dair düşünceleri için ayrıca bk. Şâfi'î, *Umm*, 7: 325-326; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tûsî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, thk: Nâci es-Suveyd (Beyrût: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2008), 288.

⁴⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 219, 220.

1.2.3. Muşarrât

Muşarrât;⁴⁹ “mislin misliyle tazmîni” kâidesinden istisnâ edilmiştir.⁵⁰ *Muşarrâta* göre bir süt hayvanı alıcısının, sütü sağdıktan sonra, sütün memede biriktirilmesi suretiyle aldatıldığı fark ettiği hayvanı satıcıya iâde edebilmesi için, -telef olan diğer malların aksine- sağdığı sütü, misli olmayan bir ölçek (*sa'*) hurma ile tazmîn etmesi gereklidir.

Ğazâlî ve İbn Kudâme (ö. 620/1223) gibi usûlcüler; *muşarrâtnın manasının*, “miktarı belirsiz olan misli mallarda standart bir ölçü tayinine gidildiği” şeklinde *makûl/münâsib* bir *manaya* dayandığını belirtmektedirler. Bu usûlcüler, *illet* ortaklığından hareketle, hayvanın satıcıya iâde edilip sütünün bir ölçek hurma ile tazmîn edilebilmesi konusunda, “tasriye” yoluyla gerçekleşmeyen başka bir ayıbın, “tasriye” ayıbına *kıyâs* edilebileceğini düşünmektedirler.⁵¹ Adı geçen usûlcüler, söz konusu *makûliyet/münâsebet* boyutundan ötürü *muşarrâtnın*, “genel bir kâideden istisnâ edilen ve *manası makûl* olan *asıllar*” kategorisi altında ele almışlardır.⁵²

Bu yaklaşıma mukâbil Cüveynî, “miktarı belirsiz olan misli mallarda standart bir ölçü tayinine gidildiği” şeklindeki *mananın makûl* olmadığını vurgular.⁵³ Zira ona göre misli mallarda standart bir ölçü tayini, ‘*umûmu'l-belvâya*’ özgüdür; *muşarrâtnın* sütü ise bu türden değildir.⁵⁴ Ayrıca ona göre tazmîn edilecek cinsin “hurma” olarak saptanması da *makûl* bir gerekçeyle izah edilememektedir.⁵⁵ Anlaşılan o ki Cüveynî *muşarrâtnın*, -*mama* odaklı çıkarsamalarının farklı olarak ve istisnâi bir biçimde- *kıyâsa* kapalı *asıllar* çerçevesinde değerlendirilmektedir.

1.3. Müstakil Bir Kâide Olma Özelliği Taşıyan ve Manası Makûl Olmayan Asıllar

Usûlcüler, bu başlık için “te‘abbudât”, “tevkîfât” ve “teḥakkumât” gibi tabirler kullanırlar. Onlar, genelde muḳadderâtı/taḳdîrâtı ve ibâdetleri;⁵⁶ özelde ise rek‘at sayıları, ḥaddlerin ve keffâretlerin miktarları, namaz vakitleri, hacc menâsiki, zekât nisâbları,⁵⁷ âdetler, hayızın en kısa ve en uzun süresi, nifâsın en kısa ve en uzun süresi, hâmileliğin en kısa ve en uzun süresi gibi yaratılışla ilintili hususlar (*ḥilkât*),⁵⁸ sefer ve ikâmet müddetleri⁵⁹ gibi konuları bu kategori altında ele almaktadırlar. Usûlcülerin çoğuna göre bu *asıllar*, genel bir kural olarak *kıyâsa* kapalı alanları oluşturur ve bunlarda *kıyâs* câri olmamaktadır.

⁴⁹ “*Muşarrât*, sütü bol gözüksün diye satımdan önce birkaç gün sağılmamış süt hayvanını ifade eder. Bu şekilde sütün hayvanın memesinde biriktirilmesine “tasriye” denir. *Muşarrât* hadisi diye bilinen bir hadiste “tasriye” yasaklanmış ve böyle bir hayvanı satın alan kimsenin sütü sağıp aldatıldığı farkına vardığında, isterse hayvanı tutabileceği, isterse bir ölçek (*sâ'* = 2175 gr.) hurma ile birlikte satıcıya iade edebileceği belirtilmiştir.” Şükrü Özen, “*Muşarrât*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 240.

⁵⁰ Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 340; İbn Kudâme el-Maḳdisî, *Ravḍatu'n-nâzır ve cunnetu'l-munâzır* [İbn Bedrân'ın *Nuzhetu'l-ḥâtiri'l-âtır* adlı şerhi içerisinde (Beyrût, el-Mektebetu'l-'asriyye, 2007)] 688-689.

⁵¹ Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 340; İbn Kudâme, *Ravḍa*, 689.

⁵² Bk. Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 340; İbn Kudâme, *Ravḍa*, 688-689.

⁵³ Cüveynî, *Burhân*, 2: 108.

⁵⁴ Cüveynî, *Burhân*, 2: 108.

⁵⁵ Cüveynî, *Burhân*, 2: 108.

⁵⁶ Nitelikim “İbâdetlerde asıl olan, te‘abbuddur.” sözü usûlcüler arasında yaygındır. İbâdetlerde *kıyâsın* imkânı ve ihtilâf sebepleri hakkında geniş bilgi için bk. İlâhî, *Kıyâs fi'l-ibâdât*, 435-453.

⁵⁷ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1364; Âmidî, *İḥkâm*, 2: 158; 'Umerî, *el-Kıyâs fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 94; 'Abdulhamîd, *Ḥucciyetu'l-kıyâs*, 105; Ferğalî, *Buḥûs fi'l-kıyâs*, 427; Mennûn, *Nibrâsu'l-ukûl fi taḥkîki'l-kıyâs*, 129.

⁵⁸ Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî eş-Şîrâzî, *el-Luma' fi usûli'l-fiḳh*, thk: Muhyiddîn Dîb Musto, Yûsuf 'Alî Bedyûyî (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2011), 203. Ancak bu gibi alanlarda da *kıyâs* yapılmıştır. Örneğin bk. Zerkeşî, *Bahr*, 4: 49.

⁵⁹ Hanefî usûlcü Cessâs; hayız, nifâs, sefer ve ikâmet müddetlerinin *kıyâsa* kapalı konular olduğunu açıkça belirtir. Bk. Cessâs, *Usûl*, 2: 266.

Cüveynî'nin konuya dâir değerlendirmeleri, "muqadderât"/"taqdîrât" ve "[bedenî] ibâdetler" şeklinde iki başlıkta tahlil edilmeye çalışılacaktır.

1.3.1. "Muqadderât"/"Taqdîrât"

Haneî usûlcülere göre "muqadderât"/"taqdîrât"ta kıyâs câiz değildir.⁶⁰ Cüveynî'nin aktardığı kadarıyla İmâm Şâfi'î, Haneî usûlcülerin bu *asıl*da/bâbta kıyâsı icrâ ettiklerini düşünür. Şâfi'î'ye göre Haneî usûlcüler, hiç bir delil olmaksızın kuyuda kova ile çeşitli ölçümlere girişmişlerdir.⁶¹ Binâen aleyh; Haneî usûlcülerin, necis olan kuyunun temizlenmesi için, kuyudan boşaltılması (*nezh*) gereken su miktarını "otuz kova" olarak belirlemelerinin, kıyâs yoluyla gerçekleştiği belirtilmektedir.⁶²

Bu yaklaşımlara mukâbil *Burhân* şârihi Ebyârî, Haneî usûlcülerin, bu konuda hiç bir kıyâsa başvurmadıklarını vurgular.⁶³ Ona göre sözü edilen ölçümlerin temelinde, *sahih* olmayan bir takım hadisler yer almaktadır. Ebyârî, kıyâsın etki alanı açısından söz konusu *ash/bâbı*, biri "*hükümün mahalline ilişkin takdîrler*"; diğeri "*hükümün miktarına ilişkin takdîrler*" olmak üzere ikiye ayırır.⁶⁴ Ona göre birincisinde kıyâs câizdir. Nitekim "Eziyet veren [su] beş hayvan (*fevâsîk*) vardır ki Harem'de öldürülür:..." hadisinde⁶⁵ geçen beş hayvana, aynı özellikteki başka hayvanlar da kıyâs edilebilir. İkincisinde; yani "*hükümün miktarıyla ilgili takdîrler*"de ise kıyâs câiz değildir. Ebyârî, "Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun..." âyetini (en-Nûr 24/2) buna örnek olarak gösterir.⁶⁶

Cüveynî, Haneî usûlcülerin bu *asıl*da/bâbta kıyâsı inkâr etmelerinin sebebi olarak, *münâsib manaların* yokluğunu gösterir.⁶⁷ Fakat Cüveynî'ye göre "muqadderât"/"taqdîrât"ta *sebeh kıyâsı* ihtimâli göz ardı edilmemelidir.⁶⁸ Söz gelimi o, Hz. Ömer'in, Irak yönünden gelen ahâli (*ehlu'l-meşriq*) için mîkât yeri olarak Zâtu 'Irk'ı belirlemesinden kıyâsla, herhangi bir mîkât hizasında bulunmayan kişinin ihrâma girebilmesi için, -Zâtu 'Irk mesâfesi olan-Mekke'den iki merhale uzaklık şartını koşmuştur.⁶⁹ Gazâlî de hocası Cüveynî'ye muvâfık olarak, "zann-ı gâlib" ifade eden bir *teşbih* mümkün olduğu takdirde, "muqadderât"/"taqdîrât"ta *sebeh kıyâsının* geçerli olabileceğini düşünür.⁷⁰

Cüveynî, bu bölümde daha ziyâde "*sirkat* (hırsızlık) *nişâbi*" ve "*zekât nişâbi*" konularına değinir. Ona göre *sirkat* ve *zekât*, *makûliyet* açısından "çift yönlü" (*vecheyin*) yapıya sâhip iki *asıldır*; yani bir yönüyle/bir açıdan *makûl*, başka bir yönüyle/bir açıdan *gayr-ı makûldür*.⁷¹ Cüveynî'nin, bu tür *asıl*ların varlığı konusunda Bâkıllânî'den etkilendiği görülmektedir.⁷²

⁶⁰ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 266-267; Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Gazâlî, *Menhûl*, 250. Haneî ekolunun ikinci imâmı Ebû Yûsuf'a göre ise *muqadderâta kıyâs* câizdir. Bk. Ebû'l-Berekât 'Abdusselâm İbn Teymiyye v.dğr., *el-Musvedde fî uşûli'l-fiqh* (Beyrût: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2008), 268. Bu konuda üzerinde durulması gereken önemli Haneî usûlcülerden biri Kerhî'dir. Kerhî'nin görüşleri için bk. Sem'ânî, *Kavâti*, 2: 107.

⁶¹ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68.

⁶² Bk. Gazâlî, *Menhûl*, 250. Haneî mezhebine göre fare, kuş gibi hayvanların ölüsüyle necis hâle gelen kuyunun temizlenmesi, -yirmi kova zorunlu olmak üzere- söz konusu hayvanın büyüklüğüne bağlı olarak otuz kovaya kadar suyun boşaltılmasıyla olur. Meselâ bk. el-Ğuneymî el-Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk: Kâsım Muhammed en-Nûrî (İstanbul: Dâru'l-irşâd, 2016), I: 50-51.

⁶³ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 416.

⁶⁴ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 416.

⁶⁵ Muslim, "el-Hacc", 1198.

⁶⁶ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 416-417.

⁶⁷ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

⁶⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

⁶⁹ Bk. Cüveynî, *Nihâyetu'l-mağlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk: 'Abdul'azîm Mağmûd ed-Dîb (Beyrût: Dâru'l-minhâc 2007), 4: 206; Zerkeşî, *Bahr*, 4: 56. Nitekim Râfi'î ve Nevevî de Cüveynî'nin bu tesbitine katılmışlardır. Bk. Zerkeşî, *Bahr*, 4: 56.

⁷⁰ Bk. Gazâlî, *Menhûl*, 250.

⁷¹ Dual yapıya sâhip birçok *asıl* bulunmaktadır. Sem'ânî; "şâhitlik", "hayvan boğazlama" (*tezkiye*), "kurban" (*tedhiya*) ve *akîdeleri* bunlara örnek olarak zikreder. Bk. Sem'ânî, *Kavâti*, 2: 115.

⁷² Etkilenmenin boyutları için bk. Gazâlî, *Menhûl*, 251-252.

1.3.1.1. Sırkat Nişâbı⁷³

Cüveynî, *nişâb* açısından *sırkatın* (hırsızlık) *manasının makûl* olmadığını ifade etmektedir.⁷⁴ Zira *sırkat nişâbını* standardize etmeye yönelik bütün kriterler, subjektif olmak zorundadır.⁷⁵ Söz konusu *nişâbın*, *nass* tarafından belirlenmesinin bir açıklaması da/hikmeti de budur.⁷⁶ Bu yönüyle *sırkat*, *kıyâsa* kapalı bir *asıldır*.

Buna mukâbil Cüveynî, el kesme (*kaṭʿ*) cezasının, sadece değerli (*neffs*) malların hırsızlığında ön görüldüğünü; değersiz (*tâfiḥ vetih*) malların hırsızlığında ise bu cezaya gereksinim duyulmadığını vurgulamaktadır.⁷⁷ Zira ona göre akıl sâhipleri, değersiz mallar uğruna canlarını tehlikeye atmadan (*tegrîr bi'l-ervâḥ ve'l-muḥâṭara bi'l-muhec*) imtinâ ederler.⁷⁸ Cüveynî'ye göre hırsızlık suçuna ön görülen el kesme cezasının değerli mallara özgü kılınmasının *manası* ise *makûldur*.

Cüveynî, esasında *hadd* cezâlarının tümünün, insan tabiatına hoş gelen suçlara ön görüldüğünü; insan tabiatının [çabuk çabuk] meyletmediği yasaklarda (*muḥarremât*) ise vicdanî reaksiyonların/içgüdüsel reflekslerin (*mâ fi cibillâti'n nufûs mine'l-ir'ivâ' 'anh*) yanı sıra; azapla korkutma (*va'id*), *ta'zîr* (*te'arruḍ li'l-eimme(t)*) ve adâlet vasfını (*simetu'l-adâle(t)*) yitirme gibi cezâlarla iktifâ edildiğini söylemektedir.⁷⁹

Cüveynî'nin aktardığı kadarıyla Bâkullânî, değerli (*neffs*) ve değersiz (*ḥasîs*) mal ayrımını anlamsız bulur. Bâkullânî'ye (ö. 403/1013) göre değerlilik (*nefâset*) ve değersizlik (*his-set*) görecelidir. Nitekim "fakir", az bir parayı/malı (*fels*) muazzam görebilir. Buna mukâbil yüklü bir mal (*kanâtîr*), "melik" için çok olmayabilir.⁸⁰ Bu gibi ölçülerde "vasatın, standart ölçüt olarak belirlendiği" şeklindeki uzlaşmacı yaklaşım ise, dikkat çekilen görecelilikten ötürü reddedilmiştir.⁸¹

1.3.1.2. Zekât Nişâbı⁸²

Cüveynî, *nişâb* açısından *zekâtın manasının makûl* olmadığını ifade etmektedir.⁸³ Ona göre ihtiyâç sâhiplerini faydalandırarak (*irfâk*) *zekât* miktarını standardize etmek mümkün değildir.⁸⁴ Söz konusu *nişâbın*, *nass* (*merâsimu's-şer'i'a(t)*) tarafından belirlenmesinin bir açıklamasının/hikmetinin de bu olduğu düşünülmektedir.⁸⁵ Bu yönüyle *zekât*, *kıyâsa* kapalı bir *asıldır*.

Buna mukâbil Cüveynî, mal sâhibinin, kullanım (*irtifâk*) hakkına karşılık ihtiyâç sâhiplerini faydalandırmasının (*irfâk*) gerekli olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ *Zekâtın manası*, bu yönüyle *makûldur*.

⁷³ Hırsızlıkta *nisâb*, el kesme (*kaṭ'u'l-yed*) cezasını gerektiren hırsızlık (*sırkat*) suçunun oluşması için, çalınan malın mali değerinin belirli bir miktara ulaşma şartıdır. Bu miktara dâir görüşler için bk. Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 388.

⁷⁴ Cüveynî, *Burhân*, 2: 78.

⁷⁵ Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 499.

⁷⁶ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 78; Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 499.

⁷⁷ Cüveynî, *Burhân*, 2: 77.

⁷⁸ Cüveynî, *Burhân*, 2: 77.

⁷⁹ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 77-78. Ayrıca bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 500-501.

⁸⁰ Cüveynî, *Burhân*, 2: 78. Benzer yorumlar için ayrıca bk. Ğazâlî, *Menḥûl*, 252.

⁸¹ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 78.

⁸² Zekâta nisâb, zenginlik ölçüsüdür; zekâtın farz olması için, malın mali değerinin belli bir miktara ulaşma şartıdır. Zekâta konu olan mallarda nisap miktarlarına dâir geniş bilgi için bk. Mehmet Erkal, "Nisab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 138-140.

⁸³ Cüveynî, *Burhân*, 2: 78.

⁸⁴ Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 499-500.

⁸⁵ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 78; Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 500.

⁸⁶ Cüveynî, *Burhân*, 2: 78.

1.3.2. [Bedenî] İbâdetler

Cüveynî'ye göre bedenî ibâdetlerde cüzî mufassal *manalar* istinbât edilememekte; sadece bir takım küllî *manalar* (*el-umûr el-kulliyeye*) tahayyül edilebilmektedir. Ona göre bu küllî *manalar* "hayra götüren ritüellere devam etme", "kalpleri Allah'ın zikrine alıştırma", "dünya isteklerinden kısıma", "âhirete zemin hazırlama" vs. şeklinde betimlenebilir. Nitekim "...Çünkü namaz, [insanı] hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor..." şeklindeki âyet (el-'Ankebût 29/45) söz konusu küllî *manalara* delâlet etmektedir.⁸⁷

Cüveynî'ye göre Şâri'in belirlemesiyle/tevkifiyle sâbit olup *manası makûl* olmayan bedenî ibâdetlerde *kıyâs* câiz değildir. Onun resmettiği bu alan, "statik (*câmid*) taabbudî" hükümlere tekâbül etmektedir. Nitekim o, "rükû'un sayıca bir (*ittihâd*)", "secdenin iki (*te'addud*)" olması; "namaza girişte (*tahrîm*) tekbîrin"; "namazdan çıkışta (*tahlîl*) selâmın (*teslîm*)" belirlenmiş olmasını bu alana örnek olarak zikreder.⁸⁸

Cüveynî'ye göre *münâsib* bir *mananın* varlığında, bedenî ibâdetlere karşılık gelen *asıl*ların birbirine *kıyâs* edilmesi câizdir. O, "geceden niyet etmenin (*tebyîtu'n-niyet*) şart olması" konusunda, "kaza orucu'nun "farz orucu"na *kıyâs*ını, bu *kıyâs* çeşidine örnek olarak gösterir.⁸⁹ Çünkü "niyet", şimdiki zamanla ilintili bir "kasıt" ya da gelecek zamanla ilintili bir "azim"dir. Kaza orucu, farz orucu gibi tutulması emredilen bir ibâdetdir ve bu yönüyle bu tür oruca da gecedan niyet edilmesi gerekmektedir.⁹⁰

1.4. Müstakil Bir Kâide Olma Özelliği Taşıyan ve *Manası Makûl* Olan; Ancak Benzeri Bulunmayan (*Adîmetu'n-Nazîr*) *Asıl*lar

Ğazâlî ve ona tâbi olarak Ebyârî gibi usûlcüler, bu tür *asıl*larda *illetin*, '*illet-i kâsıra* mesâbesinde olduğunu ve bu nedenle söz konusu *asıl*lara *kıyâs* etmenin câiz olmadığını ileri sürerler.⁹¹ Bu usûlcüler, namazları *kaşretme* açısından sefer *ruhsatı*, murdar hayvan (*meYTE*) yeme açısından muztarın (*zarûret* hâlinde bulunan şahıs) *ruhsatı*, meste *mesh*, *diyefin* '*âkuleye* yükletilmesi, cenînden dolayı *gurrenin*⁹² vâcip kılınması, 'akarda *şuf'a*, *akîflerin* *hâşsiyeti*, *li'ân* ve *kasâmenin* hükmü gibi *asıl*ları bu kategoriye örnek olarak zikrederler.⁹³

Ancak yukarıdaki *illet*lerin bir bölümünün, benzerinin bulunup bulunmadığı (*adîmetu'n-nazîr*) doktrinde tartışma konusu olmuştur. Bu minvâlde meselâ Şâfi'î, *mesh* konusunda sarığın meste *kıyâs*ını câiz görmemiş;⁹⁴ Ahmed b. Hanbel ise câiz görmüştür.⁹⁵ Zira Şâfi'î'nin düşüncesine göre "mest", özellikleri ve kendisine duyulan ihtiyaç bakımından benzersizdir;⁹⁶ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) düşüncesine göre ise özellikleri bakımından "sarık" "mest" gibidir. Kezâ söz konusu *illet*lerin bazıları da *mute'addiye* mesâbesinde kabul edilmiştir. Nitekim "yenilebilme-içilebilme ruhsatı" açısından "şarap" "murdar hayvana (*meYTE*)" *kıyâs* edilmiş ve netice itibâriyle muztarın, -murdar hayvanı yiyebilmesi gibi- şarap da içebileceği *hükümüne* ulaşılmıştır. Kezâ "mukreh" (ikrâh altında bulunan şahıs) "muztar"a *kıyâs* edilmiş ve netice itibâriyle "mukreh" in de, -"muztar" gibi- "murdar hayvanı yiyebileceği" *hükümüne* ulaşılmıştır.⁹⁷

⁸⁷ Cüveynî, *Burhân*, 2: 93.

⁸⁸ Cüveynî, *Burhân*, 2: 93.

⁸⁹ Cüveynî, *Burhân*, 2: 93.

⁹⁰ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 93.

⁹¹ Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 341; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 451.

⁹² *Gurre*: "Düşürülen cenînden dolayı verilmesi gereken mâli tazminat"tır. Muhsin Koçak, "Gurre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 211.

⁹³ Bk. Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 341; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 451.

⁹⁴ Bk. Şâfi'î, *Umm*, 1: 26; 2: 167, 186; Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 342.

⁹⁵ Bk. Muvaaffakuddîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Mağdisî, *el-Muğnî*, thk: 'Abdullâh 'Abdulmuhsin et-Turkî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv (Riyâd: Dâru'l-âlemi'l-kutub, 1997), 1: 379-382. Her iki görüş için bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 240.

⁹⁶ Bk. Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 342; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 451.

⁹⁷ Bk. Ğazâlî, *Mustaşfâ*, 2: 342; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 451.

Cüveynî, *ta'lîl ve ta'diyen*in sınırı/sınırlılığı konusu bağlamında, yukarıdaki *asıllardan ruḥṣatlar*, *akitlerin ḥâşşiyetî*, *diyeyin 'âkileye* yükletilmesi ve *ḳasâme* üzerinde durmuştur. Ancak ona göre -yukarıda ele alındığı üzere- *diyeyin 'âkileye* yükletilmesi, "genel bir kâideden istisnâ edilen ve *manası makûl* olmayan *asıllar*" dandır. Bu nedenle aşağıda *ruḥṣatlar*, *ḳasâme* ve *akitlerin ḥâşşiyetî* konuları incelenecektir.

1.4.1. Ruḥṣatlar

Haneffî usûlcülere göre *ruḥṣatlar*da da *kiyâs* câiz değildir.⁹⁸ Cumhûra göre ise *ruḥṣatlar*da *kiyâs* câizdir.⁹⁹ *Ruḥṣatlar*da *kiyâs*ın cevâzına dâir İmâm Şâfi'î'den iki görüş nakledilmiştir. Râzî (ö. 606/1210), Şâfi'î'nin *ruḥṣatlar*da *kiyâs*ı câiz gördüğünü belirtir.¹⁰⁰ Fakat Zerkeşî, Râzî'nin bu iddiasına itiraz eder. Zerkeşî, Şâfi'î'nin eserlerinden çeşitli örnekler aktarmak suretiyle onun, *ruḥṣatlar*da *kiyâs*ı câiz görmediğini vurgulamaya çalışır.¹⁰¹ Modern araştırmacılardan Nemle ilk görüşü;¹⁰² 'Umer Mevlûd 'Abdulhamîd ise ikinci görüşü tercih eder.¹⁰³ Öte taraftan "*ruḥṣatlar*da *kiyâs*ın cevâzının, *ruḥṣatın manasının makûl* olup olmamasına bağlı olarak değişeceği" şeklinde bir değerlendirme de Şâfi'î'ye nispet edilmektedir.¹⁰⁴

Cüveynî'nin aktardığı üzere İmâm Şâfi'î, Haneffî usûlcülerin *ruḥṣatlar*da da *kiyâs*ı kullandıklarını düşünür.¹⁰⁵ Şâfi'î, bu noktada *istincâ* yaparken "taş kullanımıyla yetinme" *ruḥṣat* üzerinde durur. Ona göre Haneffî usûlcüler, "nâdir ve mu'tâd olan necâsetleri", taş kullanımı sonucunda *istincâ* mahallinde kalan necâset izine *kiyâs*lamış ve böylelikle "nâdir ve mu'tâd necâsetlere" müsâmaha göstermişlerdir.¹⁰⁶ Oysa bu, "Şahâbe uygulaması"na aykırıdır. Zira Şahâbe, sadece '*umûmu'l-belvâ* nitelikli necâsetlere müsâmaha göstermiş; bunun dışındaki necâsetlerden olabildiğince kaçınmıştır.¹⁰⁷ Hatta Şâfi'î'ye göre Haneffî usûlcüler, *istincâ* yaparken taş kullanımına bile gerek olmadığını söyleyecek kadar marjinal çözümlerle gitmişlerdir.¹⁰⁸ Ne var ki Haneffî usûlcülerin, *istincâ* yaparken taş ile yetinmeyi *ruḥṣat* kapsamında algılamadıkları; bunu, İslâm hukûkunda "necâsetin azına müsâmaha gösterildiği" şeklindeki *manası makûl* bir prensibe dayandırdıkları belirtilir.¹⁰⁹ Kezâ Cüveynî'nin naklettiği üzere Şâfi'î, Haneffî usûlcülerin *kiyâs* yapmak suretiyle *ruḥṣatlar*ı çarpıttıklarını dahi düşünür.¹¹⁰ Şâfi'î, *ruḥṣatlar*ı kullanma konusunda "günah (*ma'siyet*) amaçlı seferler" in, bu nitelikte olmayan seferlere *kiyâs* edilmesini bu minvâldeki çarpıklığa örnek olarak gösterir.¹¹¹ Zira ona göre böyle bir *kiyâs*, *ruḥṣatlar*ın hikmetine (*vağ*) aykırıdır.¹¹² Ancak bunun da *kiyâs*la ulaşılan bir

⁹⁸ Bk. 'Alâuddîn 'Abdul'azîz b. Aḫmed el-Buḫârî, *Keşfu'l-esrâr 'an Uşûli Fâhrî'l-İslâm el-Bezdevî*, thk: Nâci es-Suveyd (Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 2012), 4: 70; Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Ğazâlî, *Menḫûl*, 250.

⁹⁹ Haneffî usûlcülerin ve cumhûrun delilleri için bk. Nemle, *er-Ruḥṣa's-şer'iyye ve isbâtuhâ bi'l-kiyâs*, 178-187. *Ruḥṣatlar*da icrâ edilen *kiyâs*lara ve bunlardan çıkarsanan *hükümlere* dâir örnekler için bk. İsnævî, *Temhîd*, 377-380.

¹⁰⁰ Bk. Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1362.

¹⁰¹ Bk. Zerkeşî, *Baḫr*, 4: 52.

¹⁰² Ancak o, Şâfi'î'nin fikrîsel bir dönüşüm gerçekleşmiş olabileceği ihtimâlini göz ardı etmemektedir. Bk. Nemle, *Ruḥṣa*, 188.

¹⁰³ Bk. 'Abdulhamîd, *Hucciyetu'l-kiyâs*, 402.

¹⁰⁴ Bu değerlendirme için bk. Zerkeşî, *Baḫr*, 4: 52.

¹⁰⁵ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1363.

¹⁰⁶ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Ğazâlî, *Menḫûl*, 250; Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1363.

¹⁰⁷ Cüveynî, *Burhân*, 2: 68.

¹⁰⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68; Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1363. Ğazâlî'nin benzer eleştirileri için bk. Ğazâlî, *Menḫûl*, 250.

¹⁰⁹ Bk. Ebyârî, *Taḫkîk*, 3: 418-419.

¹¹⁰ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68-69.

¹¹¹ Cüveynî, *Burhân*, 2: 68-69. Nitekim Haneffî hukûkçulara göre "masiyet seferleri"nde namaz *kasr* edilebilir. Şâfi'îler başta olmak üzere hukûkçuların çoğuna göre ise *kasr* edilemez. Bk. Nemle, *Ruḥṣa*, 190-191.

¹¹² Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68.

hüküm olmadığı; bilakis âyetin (en-Nisâ 4/101)¹¹³ zâhirinden anlaşılana¹¹⁴ bir *ruḥṣat* olduğu ifâde edilir.¹¹⁵

Cüveynî'ye göre Hanefî usûlcülerin *ruḥṣat*larda *kıyâs* câiz görmemelerinin sebebi, *ruḥṣat*ın "Allah vergisi (*minah/ 'atâya*) olduğu ve bu gibi yerlerde *kıyâs*ın, ilâhi irâdeyi bağlamından koparacağı" şeklindeki düşüncedir.¹¹⁶ Bu düşünceyle *ruḥṣat*ın "olağan dışı bir uygulama olduğu" vurgulanmak istenmiştir. Cüveynî, söz konusu düşünceyi "hezeyân" olarak niteler. Zira ona göre kulların çevrelediği (*teḳallub*) faydaların tümü birer vergidir; bu, *ruḥṣat*lara özgü bir durum değildir.¹¹⁷ Hanefî usûlcülerin bu düşüncesinden hareket edildiği takdirde, *kıyâs*ın fayda gerektirecek hiçbir meselede câri olmaması gerekir.¹¹⁸ Söz konusu yaklaşımıyla Cüveynî, *ruḥṣat*ların "Allah vergisi" olarak algılanmasının, *ruḥṣat*larda *kıyâs*ın cevâzına engel teşkil etmediğini vurgulamaya çalışır.¹¹⁹

Cüveynî'ye göre *ruḥṣat*larda *kıyâs*ın cevâzı için, *hükme münâsib* bir *mananın* bulunması yeterlidir.¹²⁰ Cüveynî'nin *münâsib mana* merkezli bu yaklaşımı, onun bütün *ta'fîl* ve *ta'diyeler*de odaklandığı "*münâsibçi* kişiliği"yle uyumludur. Ebyârî'ye göre Hanefî usûlcülerin *ruḥṣat*larda *kıyâs* kabul etmemelerinin temelinde, Cüveynî'nin temas ettiği sebepler yer almamaktadır.¹²¹ Ne var ki Ebyârî'nin dikkat çektiği gerekçeler, Cüveynî'nin temas ettiği sebeplerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Diğer taraftan hasta, oruç tutmama *ruḥṣat*ı bakımından yolcu gibidir.¹²² Cüveynî'ye göre "ihtiyâç duyma" [şeklindeki *makûl mana*]dan ötürü hastanın, namazları *kaşr* edebilme *ruḥṣat*ında da yolcu gibi olması gerekirdi. Ne var ki onun aktardığı üzere hastanın, namazlarını *kaşr* edemeyeceği üzerinde *icmâ'* (*ittifâk*) bulunmaktadır.¹²³ Söz konusu *icmâ'* engelinden ötürü, "namazlarını *kaşr* edebilme hükmü"nü "yolcu"ya özgü olduğu; "hasta" için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır (*men 'u'l-icmâ'*).¹²⁴

1.4.2. Kasâme

Cüveynî, *kasâmeyi* şu kıssa bağlamında açıklar:¹²⁵ 'Abdullâh b. Sehl, Ḥayber'de katledilmiş; bazı Sahâbîler onun katlinden Yahudileri sorumlu tutmuşlardır. Bu olay karşısında Hz. Peygamber, "yemin etme hakkını" olay esnasında Ḥayber'de bulunan Sahâbe'ye; yani davacılar (*mudde'în*) vermiştir.¹²⁶ İmâm Şâfi'î, Hz. Peygamber'in burada "yemin etme hakkını" davacılar vermesinin sebebi olarak Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki düşmanlığı göstermiştir (*Levs*).¹²⁷ Şâfi'î'ye göre hasımlar arasındaki düşmanlık, davacıların doğru sözlü olmaları

¹¹³ Âyetin meâli şöyledir: "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır."

¹¹⁴ Nemle'nin aktardığı üzere Hanefî usûlcüler, bunu *delâletu'n-naşş* olarak adlandırır. Bk. Nemle, *Ruḥṣat*, 182.

¹¹⁵ Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 420-421.

¹¹⁶ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

¹¹⁷ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70.

¹¹⁸ Bk. Mennûn, *Nibrâs*, 128; Nemle, *Ruḥṣat*, 185.

¹¹⁹ Bk. Mennûn, *Nibrâs*, 128; Nemle, *Ruḥṣat*, 186.

¹²⁰ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70; a.mlf., *Nihâye*, 2: 598. Kurtubî'nin de bu konuda Cüveynî gibi düşündüğü görülmektedir. Bk. Zerkeşi, *Bahr*, 4: 53.

¹²¹ Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 426.

¹²² Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70. Hasta ile yolcunun, oruç tutmama *ruḥṣat*ı bakımından eşit olduğunu gösteren âyetin (el-Bakara 2/184) meâli şöyledir: "Sayılı günlerde olmak üzere [oruç size farz kılındı]. Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa, [tutamadığı günler kadar] diğer günlerde kaza eder..."

¹²³ Cüveynî, *Burhân*, 2: 70; a.mlf., *Nihâye*, 2: 598-599.

¹²⁴ Bk. Cüveynî, *Nihâye*, 2: 598-599.

¹²⁵ Buḥârî, "el-Aḥkâm", 38; Muslim, "el-Kasâme", 1-8.

¹²⁶ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 67. Kısasa hakkında geniş bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *Türkiye Diyanet Vakti İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 528.

¹²⁷ "Levs, "davacının iddiasını doğrulayan gâlib zann" şeklinde açıklanır. Bunun da öldürülenle davacılar arasında süregelen düşmanlık, maktulün ölüm öncesi yaptığı açıklama, cinayet failine ilişkin olarak halk arasında yaygın kanaat, bir âdil şahidin tanıklığı, bir şahsın üzerindeki boğuşma izi, çatışma sonrası vuku bulan ölüm gibi ipuçları vardır." Bardakoğlu, "Kasâme", 24: 529.

için yeterli bir karinedir. Hz. Peygamber'in yukarıdaki uygulamasını ölçüt alan Şâfi'î, "yemin etme hakkı"nın davacıya tanınması hususunda, "düşmanlık" karinesi (*levs*) taşımayan cinâî davaların, bu karineyi taşıyan davalara *kıyās* edilmeyeceği görüşündedir.¹²⁸ Nitekim normal cinâî davalarda "yemin etme hakkı" davalıya tanınmıştır. Böylelikle söz konusu *hükümün kasâmeye* özgü olduğu anlaşılmıştır. Cüveynî'ye göre bu özgülük (*ihtisâs*), "hikâye-i hâl karinesi/*ihtisâs bi hâl*" sâyesinde bilinmektedir ve bu yönüyle *kasâme*, *kıyâsa* kapalı bir alan teşkil etmektedir.¹²⁹

1.4.3. 'Akitlerin Husûsiyeti (*Hâşşiyet*)

Cüveynî, *akitlerin* birbirinden farklı husûsiyetlere sâhip olduğunu ve bunların, husûsiyetleri sâyesinde özgünlük kazandığını ifâde etmektedir.¹³⁰ Farklı husûsiyetlere sâhip olan bu *akitlerin* her birinin özel bir işlevi vardır. *Burhân* şârihi Ebyârî bu durumu, her bir azaya özgü bir tedavi yönteminin bulunduğu tıp ilmine benzetir. Nitekim bu tedavi yöntemleri sağlığı; sözü edilen *akitler* de *maslahat* tesis etmeye yöneliktir.¹³¹ Cüveynî, husûsiyetlerin birbirine benzeşmesinin, "kendileriyle mükellef olma açısından bütün *asıl*ların (*kâvâ'id*) bir düzye/de/düzlemde (*ribka*) olması" şeklinde bir probleme yol açacağını belirtmektedir.¹³²

Cüveynî, akitlerin husûsiyetiyle ilgili olarak *kirâz-musâkat*, *kitâbe*, *icâre-nikâh* *akitleri* üzerinde durur. Ona göre bu *akitler*, bir *akitte* bulunması gereken *icâb-kabûl*, vasfı ve miktarı bilinen bir bedeli (*ivaz*) kapsamı ve karşılıklı rıza (*terâdîf*) gibi şartları hâiz olduğundan ötürü *kıyâsa* elverişlidir.¹³³ Ona göre bu *akitler*, husûsiyetleri açısından ise [genel itibarıyla] *kıyâsa* kapalı *asıl*lardır.¹³⁴ Bu bakımdan söz konusu *akitler* de çift yönlü yapıya (*vecheyn*) sâhip; yani bir yönüyle *makûl*; diğer bir yönüyle *gayr-ı makûl* *asıl*lardandır.

2. KEFFÂRETLER VE HADDLER

Bu başlıkta, Cüveynî özelinde *keffâreder* ve *hadd*lerde *kıyâsın* cevâzı çerçevesinde vukû bulan görüş ayrılıkları, bu görüş ayrılıklarının temelinde yatan birtakım gerekçeler ele alınacak; son olarak da söz konusu tartışmalara dâir "değerlendirme" başlığı altında bir tespite dikkat çekilecektir.

2.1. Keffâreder

Hanefî usûlcülere göre *keffâreder*de *kıyâsın* icrâsı mümkün değildir.¹³⁵ Şâfi'î, Aḥmed b. Ḥanbel ve hukûkçuların çoğuna göre ise *keffâreder*de *kıyâs* câizdir.¹³⁶ Cüveynî'nin aktar-

¹²⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, II, 67.

¹²⁹ Cüveynî, *Burhân*, II, 67.

¹³⁰ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 71, 73. Daha geniş bilgi için bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 463.

¹³¹ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 477.

¹³² Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 71.

¹³³ Cüveynî, *Burhân*, 2: 71.

¹³⁴ Geniş bilgi için bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 71-74; Gazâlî, *Menhûl*, 251.

¹³⁵ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 266; Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2: 319; Cüveynî, *Telhîs*, 487; a.mlf., *Burhân*, 2: 68; Zencânî, *Tahrîc*, 125. Cubbâî gibi bazı Mu'tezilî usûlcüler/kelâmcılar da böyle düşünür. Bk. Şîrâzî, *Luma*, 203; Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kıyâs*, 181; İllâhî, *Kıyâs fi'l-'ibâdât*, 542. Hanefî ekolünün ikinci ismi Ebû Yûsuf'a göre ise *keffâreder*de *kıyâs* câizdir. Bk. İbn Teymiyye v.dğr., *Musvedde*, 268; İllâhî, *Kıyâs fi'l-'ibâdât*, 542.

¹³⁶ Bk. Âmidî, *İhkâm*, 2: 290; Ebu's-Senâ Şemsuddîn Maḥmûd b. 'Abdurrahmân el-İşfehânî, *Beyânu'l-muḥtaşar şerhu muḥtaşar İbni'l-Ḥâcib*, thk: 'Ali Cum'a Muḥammed (Kâhire: Dâru's-selâm, 2004), 2: 759; Muḥammed Senân Seyf, *Uşûlu'l-fikhi'l-İslâmî el-edilletu's-şer'iyyetu'l-muttefeku 'aleyha* (Şan'a: Mektebetu'l-cilî'cedîd, 1993), 181. Her iki fırkanın gerekçeleri için bk. Sem'ânî, *Kavâti*, 2: 108-110; Âmidî, *İhkâm*, 2: 290; İşfehânî, *Beyânu'l-muḥtaşar*, 2: 759-760; Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kıyâs*, 181-199; Seyf, *Uşûlu'l-fikḥ*, 181-183; İllâhî, *Kıyâs fi'l-'ibâdât*, 544-578.

250 | Mehmet Macit Sevgili. Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları...

dığı üzere Şâfi'î; Hanefî usûlcülerin, ihrâm *keffâre*tî gerektirmesi konusunda unutarak avlanmayı bilerek avlanmaya; oruç *keffâre*tî gerektirmesi konusunda da yeme-içmeyi (*ifâr*) cinsel ilişkiye (*vikâ'*, *muvâka'a*)¹³⁷ *kıyâs* ettiklerini ifâde eder.¹³⁸

Buna mukâbil Hanefî usûlcülerin, *keffâre*tler konusunda hiç bir *kıyâsa* başvurmadıkları vurgulanır.¹³⁹ Hanefî usûlcülerin, -bilerek avlanma gibi- unutarak avlanmanın ihrâm *keffâre*tî gerektirmesi *hükmüne tevîl* yoluyla ulaştıkları belirtilir.¹⁴⁰ Buna göre âyetteki (el-Mâide 5/95)¹⁴¹ "bilerek" (*mute'ammiden*) lafzı, genel durum (*el-gâlib*) tesbitine yönelik ve "şart" manası katmayan bir kayıttır.¹⁴² Kezâ Hanefî usûlcülerin, -cinsel ilişki gibi- yeme-içmenin de oruç *keffâre*tî gerektirmesi *hükmüne tenkîhu'l-menâ't* şeklindeki *ictihâd* faaliyetiyle ulaştıkları belirtilir.¹⁴³ Buna göre hadiste¹⁴⁴ "helâk" kelimesinin zikredilmesi, söz konusu *hük-mün* gerekçesinin (*sebeb*), "cinsel ilişki"den daha kuşatıcı bir gerekçe olan "kural ihlâlî" (*in-tihâk*)/ifsâd" olduğuna işaret eder.¹⁴⁵ *Keffâre*tlerde *kıyâs* reddeden Ebû Hanîfe, *keffâre*tlerde bu tür *ictihâd* faaliyetlerine olanak verir ve buna *istidlâl* adımı verir.¹⁴⁶ Hanefî usûlcülerin önde gelen isimlerinden Ceşşâs (ö. 370/981) ise bu tür *ictihâd* faaliyetlerini *istidlâl bi'l-kıyâs* olarak nitelendirir ve *keffâre*tlerde bu şekil *kıyâs*lara imkân tanımaktadır.¹⁴⁷ Yorumlarından anlaşıldığı kadarıyla Ceşşâs'ın *istidlâl bi'l-kıyâs* olarak nitelendirdiği *ictihâd* faaliyeti, Ebû Hanîfe'nin *istidlâhna* ve Gazâlî'nin *tenkîhu'l-menâ'tna* karşılık gelmektedir.¹⁴⁸ Şu hâlde konuyla ilgili tartışmaların lafzî olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁹ Tüm bu savunulara rağmen Hanefî usûlcülerin söz konusu çıkarsamalarının, *kıyâs*ın çeşitli versiyonları olduğu üzerinde ısrarla durulmaktadır.¹⁵⁰

Esâsında *keffâre*tlerde *kıyâs*ın cevâzi, *esbâbda kıyâsın (kıyâs fi'l-esbâb)* imkânı meselesiyle yakından bağlantılıdır. Ceşşâs, Debûsî (ö. 430/1039) gibi ilk dönem Hanefî usûlcüleri, *esbâbda kıyâsa* olanak vermezler¹⁵¹ ve *keffâre*tlerde *kıyâs* câiz görmemekle de bunu kastederler. Bu usûlcülere göre meselâ, "hataen adam öldürme"ye öngörülen *keffâre*t yaptırımı, "amden adam öldürme"ye *kıyâs* yoluyla verilemez.¹⁵² Hanbelîler, Şâfi'î usûlcülerin çoğu ve bazı Mâlikî usûlcüler ise *esbâbta kıyâs* mümkün görürler.¹⁵³

Cüveynî *keffâre*tleri, *kıyâs*ın geçerli olduğu borçlar (*megârim*) mesâbesinde algılamış ve bu nedenle *keffâre*tlerde *kıyâs* mümkün görmüştür.¹⁵⁴ Ancak o, *nass* ile belirlenmemiş bir

¹³⁷ Cüveynî, *Telhîş*'te "muvâka'a"; *Burhân*'da ise "vikâ'" tabirini kullanır. Bk. Cüveynî, *Telhîş*, 487; a.mlf., *Burhân*, 2: 68.

¹³⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 68.

¹³⁹ Meselâ bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 413, 415.

¹⁴⁰ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 415.

¹⁴¹ Âyetin meâlî şöyledir: "Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse (*muteammiden*) öldürdüğü hayvanın dengi [ona] bir ceza vardır."

¹⁴² Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 415. Ebyârî, söz konusu durumu, Şâfi'î'nin *mefhûmu'l-muhâlefe(t)* anlayışındaki *örfkaydının* etkisizliğine benzetir. Bk. a.mlf., *Tahkîk*, 3: 415.

¹⁴³ Bk. Gazâlî, *Mustasfâ*, 2: 240; Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 413-414.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, "Şavm", 37; Nesâî, "Şavm", 28.

¹⁴⁵ Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 413-414. Ayrıca bk. Gazâlî, *Mustasfâ*, 2: 240.

¹⁴⁶ Bk. Gazâlî, *Mustasfâ*, 2: 240. Hanefî usûlcüler ise buna *delâletu'n-naşş* adını verirler. Konu hakkından geniş bilgi için bk. Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2: 318-324.

¹⁴⁷ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 268.

¹⁴⁸ Ceşşâs'ın yorumları için bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267-269.

¹⁴⁹ Bk. Ğarâibe, "Cereyânu'l-kıyâs fi'l-ḥudûd ve'l-keffârât", 32.

¹⁵⁰ Örneğin bk. Cemâleddîn Ebû Muhammed 'Abdurrahîm b. el-Ḥâsen el-İsnevî, *et-Temhîd fi tahrici'l-furû' 'ale'l-uşûl*, thk: Muhammed Ḥâsen Heyto (Dimeşk: Muessesetu'r-risâle, 2013), 380; Zerkeşî, *Baḥr*, 4: 50; 'Abdulḥamîd, *Ḥuciyetu'l-kıyâs*, 407, 413; Fergalî, *Buḥûs fi'l-kıyâs*, 426-427; Mennûn, *Nibrâs*, 131; Nemle, *İsbâtu'l-ukûbât fi'l-kıyâs*, 85.

¹⁵¹ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267-268; Ebû Zeyd 'Ubeydullâh b. 'Umer b. 'İsâ ed-Debûsî, *Taḳvîmu'l-edille fi uşûli'l-aḥkâm*, thk: Ḥalîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2007), 295.

¹⁵² Bk. Sem'anî, *Kavâti*, 2: 107 (Kerhî'den naklen).

¹⁵³ Bk. Kureyse, *İstidlâl*, 219-220.

¹⁵⁴ Cüveynî, *Burhân*, 2: 70. *Keffâre*tlerde *kıyâs* örnekleri için bk. Zerkeşî, *Baḥr*, 4: 56-57.

*keffâre*n *kıyâs* yoluyla ihdâs edilemeyeceği görüşündedir.¹⁵⁵ Bu görüşünü, ekstra bir vakit namazın (*şalât sâdise*); ekstra bir haccın (*hâcc sânî*) ve ekstra bir ay orucun *kıyâs* yoluyla ispatlanamaması durumuyla örneklendirir.¹⁵⁶ Öyleyse Cüveynî'ye göre *keffâre*lerde *kıyâs*n icrâsı, yeni *keffâre*lerin ihdâsı/inşâsı anlamına gelmemektedir.

2.2. *Haddler*

Hanefî usûlcülere göre *hadd*lerde de *kıyâs*n icrâsı mümkün değildir.¹⁵⁷ Şâfi'î, Ahmed b. Hanbel ve hukûkçuların çoğuna göre *hadd*lerde *kıyâs* câizdir.¹⁵⁸ Cüveynî'nin naklettiği üzere Şâfi'î; Hanefî usûlcülerin, *hadd*ler konusunda da birçok *kıyâs*a başvurduklarını; hatta *kıyâs*tan daha girift (*e'vaş*) olan *istihsâm* bile kullandıklarını ifâde eder.¹⁵⁹ Söz gelimi Ebû Hanîfe; dört şahidin, *zinâ* mahalli için farklı cihetleri/zâviyeleri göstermesi durumunda bile *zânîye istihsânen recm* cezasının verileceğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Kezâ Gazâlî'ye göre Ebû Hanîfe, bir şahidin "beyaz"; diğerinin ise "siyah" renkli olduğunu söylediği bir inek hırsızlığında, inegün benekli olma ihtimaline binâen el kesme (*kat*) cezasını vâcip görmektedir.¹⁶¹

Buna mukâbil Ebû Hanîfe'nin, bu konuda hiç bir *kıyâs*a başvurmadığı;¹⁶² onun bazı gerekçelerden ötürü¹⁶³ *istihsâna* yöneldiği ve bu yönelimlerin kaynağında bir takım nakli delillerin yer aldığı vurgulanmaktadır.¹⁶⁴ Hanefî usûlcü Ceşşâs, yukarıdaki örneklerle ilgili icthâd faaliyetlerini, *-keffâre*lerde olduğu gibi- *istidlâl bi'l-kıyâs* olarak nitelendirmekte ve *hadd*lerde bu tür *kıyâs*ları câiz görmektedir.¹⁶⁵

Öte taraftan Ceşşâs gibi Hanefî usûlcüler, *esbâbda kıyâs* kabul etmemekte¹⁶⁶ ve onların *-keffâre*lerde olduğu gibi- *hadd*lerde *kıyâs* câiz görmemeleri, *esbâbda kıyâs* reddetmelerine dayanmaktadır. İşte Hanefî usûlcülerin *hadd*lerde câiz görmedikleri *kıyâs* türü, *esbâbda* yapılan *kıyâs* faaliyetleridir. Söz konusu usûlcülere göre, örneğin *zinâ* suçuna öngörülen *hadd* cezası, "livâta" gibi bir eyleme; hırsızlık suçuna öngörülen *hadd* cezası da "ğasb", "[emânete] ihânet", "soygun", "kefen hırsızlığı" ve "yankesicilik" gibi bir eyleme *kıyâs* yoluyla verilemez.¹⁶⁷

¹⁵⁵ Bk. Cüveynî, *Telhîs*, 488.

¹⁵⁶ Cüveynî, *Telhîs*, 487-488.

¹⁵⁷ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 266; Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2: 319; Cüveynî, *Telhîs*, 487; a.mlf., *Burhân*, 2: 68; Gazâlî, *Menḥûl*, 250; Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kıyâs*, 89; Cubbâî gibi bazı Mu'tezilî usûlcüler/kelâmcılar da böyle düşünür. Bk. Şîrâzî, *Luma*, 203. Cüveynî, *Telhîs*'te *hadd*ler için "uḳûbat" tabirini de kullanır. Bk. Cüveynî, *Telhîs*, 487. Hanefîlerden Ebû Yûsuf'a göre ise *hadd*lerde *kıyâs* câizdir. Bk. İbn Teymiyye v.dğr., *Musvedde*, 268; İllâhî, *Kıyâs fi'l-'ibâdât*, 542.

¹⁵⁸ Bk. Âmidî, *İḥkâm*, 2: 290; İşfehânî, *Beyânu'l-muḥtaşar*, 2: 759. Her iki fırkanın gerekçeleri için bk. Sem'ânî, *Kavâṭi'*, 2: 108-110; Âmidî, *İḥkâm*, 2: 290; İşfehânî, *Beyânu'l-muḥtaşar*, 2: 759-760; Bû 'Abdillâh, *Mâ yecrî fihî'l-kıyâs*, 91-107; Seyf, *Uşûlu'l-fıkh*, 181-183; İllâhî, *Kıyâs fi'l-'ibâdât*, 544-578.

¹⁵⁹ Cüveynî, *Burhân*, 2: 68. Ceşşâs da, Şâfi'î'nin ismini zikretmeksizin "Şayet biri [şöyle] derse, kendisine [şöyle] cevap verilir." şeklinde benzer ifâdeler nakleder. Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267.

¹⁶⁰ Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 409. Ayrıca bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267. Fakat bunun için "evin küçük olması" şartı aranmaktadır. Bk. Mennûn, *Nibrâs*, 130.

¹⁶¹ Bk. Gazâlî, *Menḥûl*, 250.

¹⁶² Nitelik Ebyârî, Ebû Hanîfe'nin "[Bu konuda] *kıyâs*, [meşhûda] *hadd* [cezasın]ın uygulanmamasıdır. Fakat *istihsânen* kendisine *hadd* [cezasın]ın verilmesini uygun buluyorum." sözünde geçen *kıyâs* kelimesinin, "naşştan anlaşılan ilk mana" (*el-emru'z-zâhir*) anlamında olduğunu belirtir. Bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 411. Ceşşâs da bu sözü zikreder. Ancak bunu Ebû Hanîfe'ye değil; Hanefî usûlcülere nispet eder. Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267.

¹⁶³ *Zinân*ın "farklı cihetlerde/zâviyelerde tekrarlanması" veya "birbirinin devamı olması" ihtimâlleri; *şâhid*lerin fâsik addedilmesinin önüne geçilmesi, söz konusu gerekçelere örnek olarak gösterilebilir. Geniş bilgi için bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 409-412.

¹⁶⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ebyârî, *Taḥkîk*, 3: 393-412. Ayrıca bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267-269.

¹⁶⁵ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 268. *Hadd*lerde *kıyâs* câiz görmeyen Hanefî usûlcüler, söz konusu icthâd faaliyetlerini *delâletu'n-naşs* kapsamında görürler. Meselâ bk. Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2: 330-332.

¹⁶⁶ Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267-268; Debûsî, *Taḥvîm*, 295.

¹⁶⁷ Bk. Ceşşâs, *Uşûl*, 2: 267-268. Kerḥî'den de benzer örnekler nakledilmiştir. Bunun için bk. Sem'ânî, *Kavâṭi'*, 2: 107.

252 | Mehmet Macit Sevgili. Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları...

Cüveynî'ye göre Hanefî usûlcülerin, *hadd*lerde *kıyâs* kabul etmemelerinin temelinde, "*hadd*lerin şüphe ile sâkit olduğu; dolayısıyla da bunların, epistemolojik açıdan "zann/şüphe" ifâde eden *kıyâs* ile ispat edilemeyeceği" şeklindeki düşünce yer almaktadır.¹⁶⁸ Cüveynî, bu konuda şu tutarsızlıklara dikkat çeker:

- *Kıyâs* da şüphe ile sâkit olur. Oysa Hanefî usûlcülere göre *kıyâs*ta *kıyâs* câizdir.¹⁶⁹
- Hanefî usûlcüler, *hadd*lerde *haber-i vâhid*le amel edilebileceğini kabul ederler. Bu kabul, *hadd*lerin "zann" ifâde eden mekanizmalarla ispatlanabileceği anlamına gelmektedir.¹⁷⁰ Öyleyse *hadd*ler de, "zann" ifâde eden *kıyâs* ile de ispatlanabilmelidir.¹⁷¹
- *Kıyâs* ile amel etmenin vücûbu, -iddia edildiği gibi- zannî değil; bilakis kat'îdir.¹⁷²

Öte taraftan *nass* ile belirlenmemiş bir *hadd*, -*keffâre*lerde olduğu gibi- *kıyâs* yoluyla ihdâs edilemez. *Hadd*in *kıyâs* ile ispatlanması, iffete iftirâya (*kazf*) *kıyâs*la içki içme suçuna ön görülen cezanın seksen değneğe çıkarılması örneğinde olduğu gibi, *illet* ortaklığından ötürü ceza artırımı anlamına gelmektedir.¹⁷³ Öyleyse *hadd*lerde *kıyâs*ın icrâsı, yeni *hadd*lerin ihdâsı/inşâsı anlamına gelmemektedir.¹⁷⁴

SONUÇ

Usûlcülerin çoğu; *ruşa*ların da içerisinde bulunduğu *kıyâs*tan ma'dûl *asıl*larda, *keffâre*lerde ve *hadd*lerde *kıyâs*ın icrâ edilebileceğini; bilhassa Hanefî usûlcüler ise bu alanlarda *kıyâs*ın icrâ edilemeyeceğini prensib olarak kabul etmişlerdir.

Özellikle İmâm Şâfi'î ve onu takiben Cüveynî; Hanefî mezhebi doktrininde, söz konusu alanlara dâir birçok *kıyâs*; hatta -*kıyâs*tan dahi daha ileri düzeydeki bir *istinbât*yöntemi olan *istihsân* uygulamalarının yer aldığını ve Hanefî usûlcülerin prensiplerinin ve uygulamalarının birbirini tutmadığını ifâde etmektedirler. Buna mukâbil Hanefî usûlcüler, söz konusu örneklerle, -*istidlâl/tenkîhu'l-menâf/istidlâl bi'n-naşş* gibi- *kıyâs* formatı dışında kalan lafzî *delâlet* teknikleriyle ulaştıklarını ve iddia edildiği gibi çelişki içerisinde olmadıklarını belirtmektedirler. Konuyla ilgili tartışmalardan anlaşılıyor ki söz konusu alanlarda *kıyâs*ın cevâzı, *esbâb*da *kıyâs*ın imkânı meselesiyle de birebir bağlantılıdır.

Cüveynî'ye göre *ta'îl*, *münâsib* bir *mananın* varlığına bağlıdır. Bu *mananın münâsebet* boyutuna göre birincil olarak *ma'na kıyâs*ma; ikincil olarak *sebeh kıyâs*ma başvurulur. Ona göre düşük düzeyli/gizli bir *münâsebet* ilişkisinin varlığında dahi, *kıyâs* yapmanın önu açılmakta ve *kıyâs* yapmak mümkün hâle gelmektedir. Cüveynî, -ister doğrudan/açık olsun (*ma'na kıyâs*); ister dolaylı/gizli olsun (*sebeh kıyâs*)- herhangi *münâsib* bir *mananın* varlığına bağlı olarak, *ruşa*ların da dâhil olduğu *kıyâs*tan ma'dûl *asıl*larda, *keffâre*lerde ve *hadd*-

¹⁶⁸ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 69. Ayrıca bk. Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2: 320; İbn Kudâme, *Ravḍa*, 699. *Burhân* şârihi Ebyârî'ye göre yukarıdaki düşünce, Hanefî usûlcülerin *hadd*lerde *kıyâs* inkâr etmelerinin gerekçesi değildir. Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 424.

¹⁶⁹ Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 69; Sem'ânî, *Ḳavâṭi'*, 2: 109. *Burhân* şârihi Ebyârî, *kıyâs* ile *hadd*lerin birbirleriyle karşılaştırılmasını doğru bulmaz. Zira ona göre her bir kâide, muhtelif özelliklere sahiptir. Bk. Ebyârî, *Tahkîk*, 3: 424.

¹⁷⁰ Bk. Cüveynî, *Telḥîs*, 487-488; a.mlf., *Burhân*, 2: 69; Sem'ânî, *Ḳavâṭi'*, 2: 109; Râzî, *Maḥşûl*, 3: 1364. "Şâhitlik" de söz konusu mekanizmalardan biri olarak zikredilir. Bk. Cüveynî, *Telḥîs*, 487-488; Sem'ânî, *Ḳavâṭi'*, 2: 109; İbn Kudâme, *Ravḍa*, 699.

¹⁷¹ Yukarıdaki karşılaştırmanın doğru olmadığına yönelik olarak Hanefî usûlcüler, *haber-i vâhid*in hükme vâsıtasız; *kıyâs*ın ise *illet-i mansûşa* yoluyla vâsıtalı bir şekilde delâlet ettiğini ve bu nedenle *haber-i vâhid*in *kıyâs*tan evlâ olduğunu belirtirler. Bk. Sa'de, "el-*Kıyâs* fî'l-*hudûd*", 138.

¹⁷² Bk. Cüveynî, *Burhân*, 2: 70; Sem'ânî, *Ḳavâṭi'*, 2: 109. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Sevgili, *Cüveynî'nin Kıyâs Anlayışı*, 33-34.

¹⁷³ Bk. Zerkeşî, *Baḥr*, 4: 51.

¹⁷⁴ Bk. Sem'ânî, *Ḳavâṭi'*, 2: 110; Zerkeşî, *Baḥr*, 4: 51.

lerde *kıyâs*ın icrâsının câiz olduğunu düşünür. Ona göre *kıyâs*m işlerliğini/geçerliliğini yitirdiği *kıyâs*a kapalı alanlar; doğrudan veya dolaylı, açık veya gizli hiçbir *münâsib manânın* söz konusu olmadığı statik (*câmid*) teabbudî *hükûmler*; -bir yaşını doldurmamış dişi oğlağın kurban edilebilmesinin Burde b. Niyâr'a özgü kılınması örneğinde olduğu gibi- *hükûm*n, *nass* tarafından muayyen bir *asla* özgü kılındığı (*ihtisâs/iktisâr bi'n-naşş*) yerler; -*kasâme* örneğinde olduğu gibi- *hükûm*n, "hikâye-i hâl karfinesi" tarafından muayyen bir *asla* özgü kılındığı yerler (*ihtisâs bi karfneti'l-hâl*) ve -yolcunun aksine hastanın, namazlarını *kasr* edemeyeceği üzerinde akd edilmiş olan *icmâ'* örneğinde olduğu gibi- *men'ul-icmâ'* dır.

Cüveynî'nin, *kıyâs*ın işlerlik alanını bu denli genişletip *kıyâs*a kapalı alanları minimize etmesi, *kıyâs*a verdiği önemin ve akılcı kişiliğinin bir yansımasıdır. Usûl ilmi, lafızcı yorumu reyici yorum lehine evriltme ameliyesinde Cüveynî'ye çok şey borçludur.

KAYNAKÇA

- 'Abdulhamîd, 'Umer Mevlûd. Hucciyetu'l-kıyâs fî uşûli'l-fıkhi'l-İslâmî. Bingâzî: Câmi'atu Kâryûnus, 1988.
- Aktan, Hamza. "Âkile". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 2: 248-249. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Âmidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî 'Alî b. Muhammed. el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm. 2 Cilt. Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 2010.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd. İhkâmü'l-fuşûl fî aḥkâmi'l-uşûl. 2 Cilt. Thk: 'Abdulmecîd Turkî. Tûnus: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 2008.
- Bardakoğlu, Ali. "Diyet". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 9: 473-479. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 17: 384-396. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Bardakoğlu, Ali. "Kasâme". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 24: 528-530. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Buḥârî, 'Alâuddîn 'Abdul'azîz b. Aḥmed. Keşfu'l-esrâr 'an Uşûli Faḥri'l-İslâm el-Bezdevî. 4 Cilt. Thk: Nâcî es-Suveyd. Beyrût: el-Mektebetu'l-'aşriyye, 2012.
- Ceşşâş, Ebu Bekr Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. Uşûlu'l-Ceşşâs (el-Fuşûl fî'l-uşûl). 2 Cilt. Thk: Muhammed Muḥammed Tâmir. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2010.
- Cüveynî, İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh b. Yûsuf. et-Telḥîş fî uşûli'l-fıkḥ. Thk: Muḥammed Ḥasen İsmâ'îl. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2003.
- Cüveynî, İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh b. Yûsuf. el-Burhân fî uşûli'l-fıkḥ. 2 Cilt. Thk: Şalâḥ b. Muhammed b. 'Uveyḍa. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997.
- Cüveynî, İmâmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh b. Yûsuf. Nihâyetu'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb. 21 Cilt. Thk: 'Abdul'azîm Maḥmûd ed-Dîb. Beyrût: Dâru'l-minhâc 2007.
- Debûsî, Ebû Zeyd 'Ubeydullâh b. 'Umer b. 'Îsâ. Taḳvîmu'l-edille fî uşûli'l-aḥkâm. Thk: Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meys. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2007.
- Bû 'Abdillâh, Fayşal. Mâ yecrî fihî'l-kıyâs dirâse teşliyye fıkhiyye. Doktora Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2016-17.
- Ebyârî, 'Alî b. İsmâ'îl. et-Taḥkîk ve'l-beyân fî şerḥil-Burhân fî uşûli'l-fıkḥ. 4 Cilt. Thk: 'Alî b. 'Abdurrahmân Bessâm el-Cezâirî. Kuveyt: Dâru'd-ḍiyâ, 2011.
- Erdoğan, Mehmet. Fıkḥ ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Erkal, Mehmet. "Nisab". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 33: 138-140. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Fergâlî, Muhammed Maḥmûd Muhammed. Buḥûs fî'l-kıyâs. Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-câmi', 1983.
- Ğarâibe, Raḥîl Muhammed. "Cereyânü'l-kıyâs fî'l-ḥudûd ve'l-keffârât ve eseruh fî'l-furû'u'l-fıkhiyye". Mecelletu'z-Zerḳâ li'l-Buḥûs ve'd-dirâsât 7/1 (2005): 25-42.

254 | Mehmet Macit Sevgili. Cüveynî'ye Göre Kıyâsın Sınırları ve Sınırlılıkları...

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed eṭ-Ṭûsî. el-Mustaşfâ min 'ilmi'l-uşûl. 2 Cilt. Thk: Muḥammed Suleymân el-Eşkar. Dimeşk: Muessesetu'r-risâle, 2012.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed eṭ-Ṭûsî. el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl. Thk: Nâci es-Suveyd. Beyrût: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2008.
- Ḥarîfî, Muḥammed Naşşâr. Mâ lâ yecri'l-kıyâs fih. Yüksek Lisans Tezi, Kâhire Üniversitesi, 2000.
- İbn Kudâme, el-Maḥdisî. Ravdatu'n-nâzir ve cunnetu'l-munâzir. [İbn Bedrân'ın Nuzhetu'l-hâtîri'l-'âtır adlı şerhi içerisinde]. Beyrût, el-Mektebetu'l-'asriyye, 2007.
- İbn Kudâme, el-Maḥdisî. el-Muḡnî. 15 Cilt. Thk: 'Abdullâh 'Abdulmuḥsin et-Turkî, 'Abdulfettâh Muḥammed el-Hulv. Riyâd: Dâru'l-'âlemi'l-kutub, 1997.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekât 'Abdusselâm -İbn Teymiyye, Ebû'l-Meḥâsin- İbn Teymiyye Şeyḥu'l-İslâm Aḥmed. el-Musvedde fî uşûli'l-fıkh. Beyrût: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2008.
- İlâhî, Muḥammed Manzûr. Kıyâs fî'l-'ibâdât ḥukmuḥ ve eseruh. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 2004.
- İşfehânî, Ebu's-Senâ Şemsuddîn Maḥmûd b. 'Abdurrahmân. Beyânu'l-muḥtaşar şerḥu muḥtaşar İbni'l-Ḥâcib. 2 Cilt. Thk: 'Ali Cum'a Muḥammed. Kâhire: Dâru's-selâm, 2004.
- İsnevî, Cemâleddîn Ebû Muḥammed 'Abdurrahîm b. el-Ḥâsen. et-Temhîd fî tahrici'l-furû' 'ale'l-uşûl. Thk: Muḥammed Ḥâsen Heyto. Dimeşk: Muessesetu'r-risâle, 2013.
- Koçak, Muhsin. "Gurre". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14: 211-212. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kureyse, Hişâm. el-İstidlâl ve eseruh fî'l-ḥilâfi'l-fıkhî. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Mennûn, 'Îsâ. Nibrâsu'l-'uḡûl fî taḥkîki'l-kıyâs 'inde 'ulemâi'l-uşûl. Kâhire: Maṭba'atu't-tedâmuni'l-eḥvâ, 1345/1929.
- Meydânî, Güneymî. el-Lubâb fî şerḥi'l-Kitâb. 2 Cilt. Thk: Kâsım Muḥammed en-Nürî. İstanbûl: Dâru'l-irşâd, 2016.
- Nemle, 'Abdulkerîm b. 'Alî b. Muḥammed. er-Ruḥaşu's-şer'iyye ve isbâtuhâ bi'l-kıyâs. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1990.
- Nemle, 'Abdulkerîm b. 'Alî b. Muḥammed. İsbâtu'l-'uḡûbât fî'l-kıyâs. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 1990.
- Özen, Şükrü. "Musarrât". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31: 240-241. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Râzî, Faḥruddîn Muḥammed b. 'Umer b. el-Ḥuseyn. el-Maḥşûl fî 'ilm uşûli'l-fıkh. 3 Cilt. Thk: Ṭâhâ Câbir el-'Ulvânî. Kâhire: Dâru's-selâm, 2011.
- Sa'de, Beyân Maḥmûd. "el-Kıyâs fî'l-ḥudûd dirâse nazariyye taṭbîkiyye". Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (2015): 129-156.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Maḥşûr b. Muḥammed b. 'Abdulcebbâr. Kavâṭı'u'l-edille fî'l-uşûl. 2 Cilt. Thk: Muḥammed Ḥâsen İsmâ'îl eş-Şâfi'î. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1997.
- Seraḥsî, Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muḥammed b. 'Aḥmed b. Ebû Sehl. el-Mebsûṭ. 31 Cilt. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1989.
- Sevgili, Mehmet Macit. Cüveynî'nin Kıyâs Anlayışı. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2016.
- Seyf, Muḥammed Senân. Uşûlu'l-fıkhî'l-İslâmî el-edilletu's-şer'iyyetu'l-muttefeḡu 'aleyha. San'a: Mektebetu'l-cili'l-cedîd, 1993.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İdrîs. el-Umm. 8 Cilt. Thk: Muḥammed Zuhrî en-Neccâr. Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- Şîrâzî, Ebû İshâḡ İbrâhîm b. 'Alî. el-Luma' fî uşûli'l-fıkh. Thk: Muḥyiddîn Dîb Musto, Yûsuf 'Alî Bedyûyî. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2011.
- 'Umerî, Nâdiye Muḥammed Şerîf. el-Kıyâs fî't-teşrî'i'l-İslâmî: dirâse uşûliyye fî beyân mekânetih ve eserih fî'l-cevânibi't-taṭbîkiyye. Cize: Hicr li't-Ṭıba'a ve'n-neşr, 1987.
- Zencânî, Ebu'l-Menâkıb Şihâbuddîn Maḥmûd b. Aḥmed. Tahricu'l-furû' 'ale'l-uşûl. Thk: Muḥammed Edîb eş-Şâliḡ. Riyâd: Mektebetu'l-'ubeykân, 2006.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muḥammed. el-Baḥru'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh. 4 Cilt. Thk: Muḥammed Muḥammed Tâmir. Beyrût: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2007.